

સિંધના ઇતિહાસની સહેલી સચિત્ર વાર્તાઓ.

લેખક:

પુરુષોત્તમ અમૃતલાલ ભટ્ટ.

શિક્ષક, મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ,
કરાચી.

પ્રકાશક:

દામોદર ડી. ભટ્ટ.

રતનતલાવ—કરાચી.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૨૭૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સિંધના દતિ ઇસની સરેલી
સચિત્ર વાર્તાઓ

વિષય ૪૨૪ : ૮૪૪ : ૮૪૪૩ : ૪૨૪૩

સિંધના ઇતિહાસની સહેલી સચિત્ર વાર્તાઓ.

લેખક :

પુરુષોત્તમ અમૃતલાલ ભટ્ટ.

શિક્ષક, મ્યુનિસિપલ સ્કૂલ
કરાચી.

પ્રકાશક :

દામોદર ડી. ભટ્ટ.

રતનતલાવ-કરાચી.

આવૃત્તિ પહેલી.

પ્રત ૧૦૦૦

સને ૧૯૩૦

કિંમત રૂ. ૦-૪-૦

ઝપાય છે:

ઝપાય છે:

અનેક નવીન નકશાઓથી
અને ચિત્રોથી ભરપૂર,
શિક્ષણની નવી શૈલીએ
તૈયાર કરેલી, ઉપયોગી
માહિતી પૂરી પાડનારી,
આળકોને આનંદ આપનારી,

કરાચી જિલ્લાની ભૂગોળ:

કર્તા :—પુરુષોત્તમ અમૃતલાલ ભટ્ટ:

નવા અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે સર્વ વિષયોની સમજુતીવાળી,

સિંધનાં ગુજરાતી

ધોરણની નોટો.

અનુભવી શિક્ષકને હાથે તૈયાર થએલી છે, તેમાં ભાષા અને જોડણી ભૂલ વગરનાં છે. સરકારે બહાર પાડેલા ગણિતના નવા અભ્યાસક્રમની સરલ સમજુતી આપી છે. ગુજરાત તથા—કાઠીઆવાડની નિશાળોમાં વપરાતી નોટોમાં ઇતિહાસ—ભૂગોળ ગુજરાતના હોય છે, તે સિંધના વિદ્યાર્થીઓને નકામા થઇ પડે છે; તેથી અમે સિંધનાં ઇતિહાસ—ભૂગોળવાળી ધોરણની નોટો તૈયાર કરી છે. વેપારીઓને અને શિક્ષકોને સાઈ કમીશન મળશે.

લિ: પ્રકાશક.

આદિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડરોડ, અમદાવાદ.

મુદ્રક: ગજનન વિદ્યાનાથ પાઠક.

પ્રસ્તુતિ

પ્રાથમિક ચોથા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને કરાચીમાં અને સિંધની ગુજરાતી શાળાઓમાં સિંધ પ્રાંતનો ઇતિહાસ શીખવવામાં આવે છે; પણ તે શીખવવાનું સાઈ સાહિત્ય ન હોવાથી નવાસવા શિક્ષકોને આ વિષય ધણે કઠીન થઈ પડે છે. મને આ વિષયનો પ્રેમ પેદા કરનાર શ્રીયુત મોહનલાલ પી. ભટ્ટ (માજી આસિ. ડેપુટી, એન્ડ્યુકેશનલ, ઇન્સ્પેક્ટર, કરાંચી-સિંધ) છે. તેમના તરફથી મને જે સૂચનાઓ મળેલી અને મારા કરાચીમાં પ્રાથમિક શિક્ષક તરીકેના સોળ વર્ષના અનુભવમાં મેં મારા વિદ્યાર્થીઓને શીખવતી વખતે જે નોંધો કરેલી, તે ઉપરથી આ નાનું પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

ઇતિહાસનું શિક્ષણ બાળકોમાં રસિકતા, સ્વદેશપ્રેમ, તર્કશક્તિ, તુલનાશક્તિ, સેવાભાવના અને એવા કંઈ કંઈ ગુણો વિકસાવે છે. બાળકોને વાર્તાઓ સાંભળવી બહુ ગમે છે, એટલે એ ગુણો ખીલવવા માટે જે ઇતિહાસની વાર્તાઓ રસિક રીતે કહેવામાં આવે તો ધણે ફાયદો થઈ શકે. સિંધના ઇતિહાસનાં આજ સુધીમાં જે પુસ્તકો પ્રગટ થયાં છે, તે કરતાં આ પુસ્તકની યોજના વાર્તાઓમાં વધુ રસ રેલાય એ દૃષ્ટિએ કરવામાં આવી છે.

બાળકો માટેનાં પુસ્તકો રસિક હોવા સાથે ચિત્રોવાળાં હોય તો સાઈ પરિણામ આવી શકે, પણ ચિત્રોનો ખર્ચ ધણે થાય છે અને તેથી કિંમતમાં વધારો કરવો પડે છે. મેં આ પુસ્તકમાં મળી શક્યાં તેટલાં ચિત્રો મૂક્યાં છે, છતાં કિંમત જૂજ રાખી છે. હજી ધણાં અગત્યનાં ચિત્રો અને નકશાઓ મૂકવા રહી ગયા છે, તે જો મને ખાતા તરફથી અને શિક્ષકબંધુઓ તરફથી પ્રોત્સાહન મળશે તો હું બીજી આવૃત્તિમાં અવસ્ય મૂકી શકીશ.

આ પુસ્તકને વ્યવસ્થિત કરવામાં અને છાપવાની ગોઠવણ કરી આપવામાં મારા મોટા ભાઈ ધીરજલાલે પૂણે મદદ કરી છે. શ્રીયુત ભાષ્યંદ પૂનમદસે રાજકુટુંબના ત્રણબેકો આપવાની ઉદારતા દેખાડી છે. એસ. બી. શાહની કંપનીએ તૈમુર, બાબર, નાદીરશાહ લૉર્ડ ઇરવીન અને રણજીતસિંહના બેકો આપી ઉપકાર કર્યો છે અને 'શાળાપત્ર'ના તંત્રી સાહેબે લંડનથી કરાંચીસુધીના હવાઇ માર્ગનો બેક આપ્યો છે. આ સહુ સન્મનોનો હું કૃતજ્ઞતાપૂર્વક આભાર માનું છું:

કરાંચી:

આપાદી પૂર્ણિમા સં. ૧૯૮૬. } પુરુષોત્તમ અમૃતલાલ ભટ્ટ

અનુક્રમણિકા.

પૃષ્ઠ		પૃષ્ઠ
સિંધનું સામાન્ય વર્ણન ૧		વિભાગ સાતમે.
વિભાગ પહેલો.		અર્ચુન અને તર-
અંગ્રેજી રાજ્ય ૪-૮		ખાન વંશ ૨૬-૨૮
વિભાગ બીજો.		
પ્રાચીન રાજ્યો ૮-૧૧		વિભાગ આઠમે.
વિભાગ ત્રીજો.		દાઉદપોત્રા અને
રાવ વંશ અને ખા-		કલહોરા ૨૯-૩૪
લણ વંશ ૧૧-૧૪		
વિભાગ ચોથો.		વિભાગ નવમે.
સિંધમાં આરબોનો		સિંધના ટાલપુરો ૩૫-૪૫
અમલ અને અંત ૧૪-૧૭		
વિભાગ પાંચમે.		વિભાગ દશમે.
સિંધમાં સુમરાઓ ૧૭-૨૨		સિંધમાં અંગ્રેજી અમલ ૪૬-૫૬
વિભાગ છઠ્ઠો.		પૂરવણી પહેલી— ૫૭
સિંધમાં સમાઓ ૨૨-૨૫		પૂરવણી બીજી— ૫૮
		પૂરવણી ત્રીજી— ૫૯

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ	લોટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૨	૧	શોરી	રોરી
૧૪	૧૪	રાજવંશ	રાવવંશ
૨૧	૩	લુંગર	તે પછી લુંગર
૨૪	૧૧	મહંમદ બેગડો	મહંમદશાહ બીજો
૨૪	૧૩	એ	એના પુત્ર મહંમદ
૨૭	૧૧	૧૫૨૪	૧૫૫૪
૩૧	૧૩	મુરાદ ખાખખાન	મુરાદ યાખખાન
૩૨	૩	સર ફરાજખાન	સરફરાજખાન
૩૨	૧૮	નહોતો	નહોતો

સિંધના ઇતિહાસની સહેલી સચિત્ર વાર્તાઓ.

સિંધનું સામાન્ય વર્ણન.

આપણા સિંધ દેશનું નામ સિંધુ નદી ઉપરથી પડ્યું છે. મુંબઈ ઇલાકાનો તે છેક ઉત્તરનો ભાગ છે. એ ઇલાકાના બીજા ભાગોથી ઘણી બાબતોમાં જુદો પડે છે. તેની કુદરતી રચના, ભાષા, લોકો, પહેરવેશ અને રીતરિવાજ બીજા દેશો કરતાં જુદાં છે.

સીમા:—સિંધની ઉત્તરે બલુચિસ્તાન અને પંજાબ, પશ્ચિમે બલુચિસ્તાન, દક્ષિણે કચ્છનું રણ અને અરબી સમુદ્ર તથા પૂર્વે રાજપુતાનાનું રણ છે.

કુદરતી દેખાવ:—આ દેશના પશ્ચિમ ભાગમાં ડુંગરા છે અને તેમાં ઘાસ પુષ્કળ ઉગે છે; તેથી ભરવાડ લોકો ત્યાં ઢોર ચરાવે છે. એનો મધ્યભાગ સપાટ છે. પૂર્વભાગમાં મોટું રેતીનું રણ છે અને દક્ષિણ ભાગ નીચાણવાળો તથા આરવાળો છે; તેથી હવા સારી નથી. આ આખા દેશમાં વરસાદ બહુ જ ઓછો પડે છે. સિંધને કાગતું ખેરપુરનું દેશી રાજ્ય છે, તેનો કુલ ભાગમાં રેતીના ડુંગરા છે.

આબોહવા:—વરસાદ ઓછો પડવાથી હવા સુકી છે ઉનાળામાં રેતી તપે છે અને ગરમી વધારે દાખવે છે, તેવીજ રીતે શિયાળામાં ટાઢ પણુ ધણી પડે છે. ઉત્તરના ભાગમાં અતિશય તાપ પડે છે. દરિયાકાંઠાની હવા સારી છે.

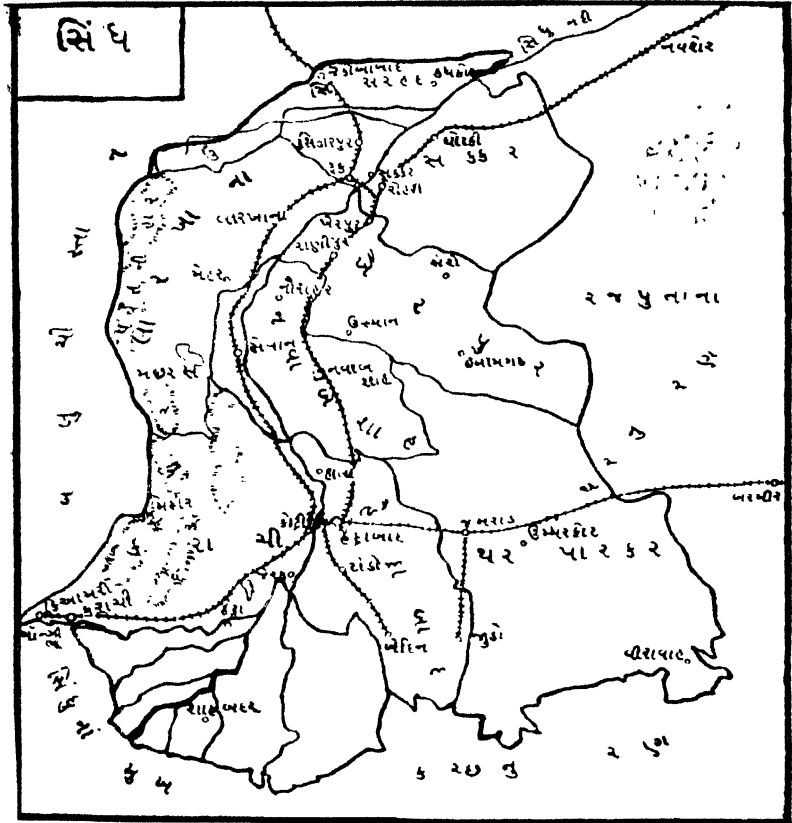
વનસ્પતિ અને ખેતીવાડી:—આ દેશમાં મોટાં જંગલ ન હોવાથી લાકડાંની અછત છે. યાવળ અહીં મુખ્ય જાડ છે. તેની છાલ ચામડું કમાવવાના કામમાં આવે છે અને પાદડાં ઊંટ તથા બકરાં ખાય છે. સિંધુ નદીના કાંઠાના પ્રદેશો તથા જે ભાગ ઉપર કાંપ ફરે છે, તે ભાગ ફળદ્રુપ છે; તેમાં ખારેક, કેળાં, કેરી, નારંગી, દાડમ, તડબુચ વગેરે ગરમ દેશોમાં થઇ શકે એવાં મેવાં થાય છે: મુખ્ય પાક ડાંગર, જુવાર, ઘઉં, જવ, તેલીબીયાં, અને કપાસ છે. સિંધમાં ઉચી જાતનું રૂ થાય છે. સિંધુ નદીમાંથી કેટલીક નહેરો ખોદાવવામાં આવી છે અને ખેતીવાડીને વધુ ખીલવવા માટે સફર આગળ સિંધમાં એક મોટો બંધ બાંધવાની યોજના થઈ છે.

વહેવારના માર્ગો અને વેપાર:—સિંધમાં સામાન્ય રીતે રેલ્વે ઓછી છે. વેપારનું મુખ્ય મથક કરાંચી છે. એ બંદરથી પરદેશ ખાતે અનાજ પુષ્કળ મોકલવામાં આવે છે. રૂ, ઊન, અનાજ, ચામડાં તથા હાડકાં આ દેશમાંથી બહારના મુલકમાં જાય છે. મારવાડ અને પંજાબ સાથેના વેપાર રેલ્વે માર્ગે અને દૂરના મુલકોના વેપાર દરિયા માર્ગે ચાલે છે. હાલમાં કચ્છના રણમાં થઇને ગુજરાત તરફ ટુંકે રસ્તે રેલ્વે લઈ જવાની એક યોજના ચાલે છે; તે યોજના પૂરી થયા પછી ઇલાકાના બીજા ભાગો સાથે સિંધનો સંબંધ જરૂર વધશે.

લોકો:—સિંધમાં વસ્તીનો પોણો ભાગ મુસલમાન છે. સિંધી લોકો શરીરે કઢાવર અને બળવાન છે. સિંધના હિન્દુઓ મુસલમાનની માફક સુરવાળ પહેરે છે. આ દેશની ભાષા સિંધી અને બલુચી છે. ગુજરાતમાંથી થોડા લોકો ધંધા અર્થે દાલ કરાંચી વગેરેમાં આવી વસ્યા છે; તેઓ પોતાના દેશની ભાષા અને પહેરવેશ રાખે છે.

સિંધનો નકશો.

આ દેશનો ઇતિહાસ બહુ જૂનો છે; પણ અસલના વખતમાં છાપખાનાં નહોતાં; તેથી તે સળંગ છપાએલો મળી આવતો નથી. કેટલાક પરદેશી મુસાફરોએ લખેલાં વર્ણનો, જૂના સિક્કાઓ, દંત-કથાઓ તથા અવ્યનામા જેવા ગ્રંથો ઉપરથી જે કંઈ હકીકત વિદ્વાનોએ મેળવી છે તેની વાર્તાઓ આ નીચે આપવામાં આવે છે.

વિભાગ પહેલો.

અંગ્રેજ રાજ્ય.

સિંધમાં હાલ અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય ચાલે છે. આ રાજ્યના હાલના રાજનું નામ શહેનશાહ પાંચમા જોર્જ છે. તેઓ આપણા દેશથી વાયવ્યમાં પાંચ હજાર માઇલ દૂર આવેલા ઈંગ્લાંડ દેશમાં રહે છે. તેમની રાજધાનીનું શહેર લંડન છે. અંગ્રેજોએ દુનિયાના મોટા ભાગ ઉપર પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું છે અને તેથી એમ કહેવાય છે કે અંગ્રેજ રાજ્યમાં કદી સુરજ આથમતો નથી.

આ અંગ્રેજ રાજ્યમાં આપણને ઘણી જાતનાં સુખ મળેલાં છે. દેશમાંથી લુંટફાટ, ધાડ, જીલમ વગેરે બંધ પડ્યાં છે. લોકોને વ્યાજબી ઇન્સાફ મળે છે, વેપાર રોજગાર સારો ચાલે છે અને દેશની આબાદી વધતી જાય છે.

૧ શહેનશાહ પાંચમા જોર્જ.

શહેનશાહ પાંચમા જોર્જ.

રાજ્યાભિષેક:—આ આપણા મહારાજા ૪૭ વર્ષની ઉમરે ઇ. સ. ૧૯૧૧ ના જીન માસમાં ઈંગ્લાંડમાં ગાદીએ બેઠા હતા અને તે પછી તે જ સાલના ડીસેમ્બરમાં મહારાણી મેરી સાથે હિંદમાં પધાર્યા હતા. આ મહારાજાના પહેલાં ઈંગ્લાંડથી કોઈ પણ રાજા ગાદીએ બેઠા પછી આપણા દેશમાં આવ્યા નહોતા. પરંતુ જોર્જ મહારાજાને હિંદ ઉપર એમ હોવાથી અનેક મુસીબતો વેદીને

અહિં આવી દિલ્હીમાં બચ્ચા ઠાઠમાંથી તેમણે મોટો દરબાર ભરાવી રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા કરાવી હતી અને તે વખતે આ દેશની પ્રજા ઉપર સારી રીતે રાજ્ય ચલાવવાને, હુજર ઉદ્યોગ ખીલવવાને અને કેળવણીમાં વધારો કરવાને ઉદ્દાર વચનો આપ્યાં હતાં.

ગાદીએ બેઠા પહેલાં તેમણે વહાણ ચલાવવાની કેળવણી લીધી હતી; તેથી તેમનામાં નાનપણથી સંકટો સહન કરવાની અને પોતાની જાતે કામ કરવાની ટેવ પડેલી છે. તેઓ તેમના પિતાની હયાતીમાં ઇ. સ. ૧૯૦૫ માં પણ આપણા દેશમાં પધાર્યા હતા અને તે સમયે કરાંચીમાં ફ્રિયર હોલ આગળ પોતાના દાદીમા વિક્ટોરીઆનું આવલું ખુલ્લું મુકવાની ક્રિયા પોતાને હાથે કરી હતી. કરાંચી બંદરેથી ઇંગ્લાંડ તરફ વિદાય થતી વખતે તેમણે આ દેશની પ્રજા પ્રત્યે ઘણી માયાળુ લાગણી દેખાડી હતી.

૨ નામદાર સાતમા એડવર્ડ.

શહેનશાહ પાંચમા જોર્જ પહેલાં તેમના પિતા સાતમા એડવર્ડ ઇંગ્લાંડની ગાદીએ રાજ્ય કરતા હતા. તેઓ સ્વભાવે શાન્ત હતા; તેથી સલાહકાર એડવર્ડ તરીકે ઇતિહાસમાં જાણીતા છે.

શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ.

૩ મહારાણી વિક્ટોરીઆ.

શહેનશાહ એડવર્ડ પહેલાં ઇંગ્લાંડની ગાદી ઉપર તેમનાં માતૃશ્રી મહારાણી વિક્ટોરીઆ રાજ્ય કરતાં હતાં. તેમના વખતમાં હિન્દુસ્તાનમાં બહુ શાંતિ ફેલાઈ હતી. તેમણે રૈયતના

મહારાણી વિક્ટોરીઆ.

સુખને માટે ઘણાં જાણીતાં કામ કર્યાં હતાં; તેથી તેમને જાણીતાં વિક્ટોરીઆ કહેવામાં આવે છે.

૪ કંપની સરકાર.

મહારાણી વિક્ટોરીઆ પહેલાં આ દેશમાં કંપની સરકારનું રાજ્ય હતું. એ કંપની ઇંગ્લાંડના વેપારીઓની એક મંડળી હતી અને તે આ દેશમાં વેપાર કરવા આવી હતી; પણ આ દેશના દેશી

રાજ્યોના માહોમાંહેના અણુબનાવથી કંપનિએ તેમાં ભાગ લીધો અને કેટલોક મુલક મેળવ્યો. પછી ધીમે ધીમે એ મુલકમાં વધારો કર્યો; ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં આ દેશમાં બળવો થયો તેથી રાજ્યવહીવટ કંપનિ સરકારના હાથમાંથી મહારાણી વિક્ટોરીઆએ પોતાના હાથમાં લઈ લીધો.

૫ સિંધમાં અંગ્રેજી રાજ્ય.

સિંધમાં અંગ્રેજી રાજ્ય થયું તે પહેલાં મીર લોકોના ત્રણ રાજ્યો હતાં : (૧) હૈદ્રાબાદના મીરાનું રાજ્ય (૨) મીરપુર ખાસના મીરાનું રાજ્ય (૩) ખૈરપુરના મીરાનું રાજ્ય : તેમાં હાલ માત્ર ખૈરપુરનાં મીરાનું એક જ રાજ્ય છે.

પ્રથમ અંગ્રેજોને અને સિંધના મીરાને મિત્રાચારી હતી; પણ એક વાર અંગ્રેજી લશ્કર સિંધમાં થઇને અફઘાનીસ્તાન તરફ જતું હતું; ત્યારે મીરાએ તેને હરકત પહોંચાડી હતી.

મિત્રને મદદ કરવાને બદલે હરકત પહોંચાડવાથી અંગ્રેજોને માંડું લાગ્યું અને તેથી ખુંખાઇથી એક લશ્કર મનોરા ઉતારી તે કિલ્લો જીતી લીધો. ઇ. સ. ૧૮૩૯.

અંગ્રેજોની ઈચ્છા પ્રથમની દોરતી કાયમ રાખી મીરાની સાથે સલાહસંપ રાખવાની હતી, તેથી સને ૧૮૪૨ માં અંગ્રેજોએ એક કોલકરારનો કાગળ તૈયાર કરી તે ઉપર મીરાને સહી કરવા કહ્યું અને હૈદ્રાબાદમાં મેજર આઉટ્રામ નામે સરદારે એક દરબાર ભરી, મીરાને ખૂબ સમજાવ્યા; પણ મીરા અભિમાની થઇ ગયા હતા તેથી તેમણે આઉટ્રામનું કહ્યું માન્યું નહિ અને ઉલટો અંગ્રેજો ઉપર વધારે ગુસ્સો કર્યો.

માણસની દશા ફરે છે, ત્યારે તેને અવળું કામ સૂઝે છે. મીરાની દશા ફરી હતી તેથી તેમણે કોઇ પણ જાતનો વિચાર કર્યા વિના મેજર આઉટ્રામની છાવણી ઉપર એક રાતે ઓચિંતો હુમલો કર્યો. આઉટ્રામ બહાદુર હતો; તેથી જીવ બચાવી નાસી છૂટ્યો અને સર ચાર્લ્સ નેપીઅરને જઈ મળ્યો. તેમણે લશ્કર તૈયાર કર્યું અને મીરાની

આગળ મીરોને સન્નહ હરાવી; મીર નસીરખાનને કેદ પકડી લીધો. ત્યાર પછી મીરપુરખાસનો મીર શેરમહમદ અંગ્રેજોની સામે થયો તેને દબા આગળ હરાવ્યો અને ખૈરપુરની ગાદીના મીર ફત્તમખાનને કાવતરાં રચવાના ગુન્હા માટે પકડ્યો. ફત્તમખાનનો બાધ મીર મુરાદઅલી અંગ્રેજોને શરણે ગયો; તેથી તેને ખૈરપુરની ગાદી આપી અને બાકીનો મુલક કબજે કર્યો. ઈ. સ. ૧૮૪૩.

તે દિવસથી સિંધમાં અંગ્રેજ રાજ્ય થયું છે.

પ્રશ્નો:

આપણા ઉપર કોણ રાજ્ય કરે છે ? હાલના મહારાજાનું નામ શું ? તેઓ ઇંગ્લાંડમાં ક્યારે ગાદીએ બેઠા હતા ? દિલ્હી દરબાર વખતે તેમણે કયાં વચનો આપ્યાં હતાં ? ગાદીએ બેઠા પહેલાં તેમણે કયું કેળવણી લીધી હતી ? તેમના પહેલાં કોણ રાજ્ય કરતું હતું ? મહારાણી વિક્ટોરિયા પહેલાં કયું સરકાર હતી ? સિંધમાં અંગ્રેજ રાજ્ય શી રીતે થયું ? અંગ્રેજ રાજ્યથી આપણને શા શા લાભ થયા છે ?

વિભાગ બીજો.

પ્રાચીન રાજ્યો.

વેદના સમયનું સિંધ:—સિંધ દેશનો ઇતિહાસ બહુ જુના વખતનો છે; એ વાત હિન્દુઓના ધર્મપુરતક વેદ ઉપરથી માલુમ પડે છે. સેંકડો વર્ષ પહેલાં આપણા વડવાઓ કેવા હતા તે વેદ ઉપરથી જણાય છે. તેઓનું અસલ વતન ઉત્તરમાં મધ્ય એશિયામાં હતું; ત્યાંથી વાયવ્ય કોણને રસ્તે થઈને તેઓ આ દેશમાં આવ્યા હતા અને સિંધુ નદીને કાંઠે વસીને વેદના મંત્રો બળ્યા હતા. તેમના શરીરનો રંગ ઉજળો હતો; એટલે તેઓ આર્યો કહેવાતા હતા. તેઓ કુદરતને માનતા હતા, વિદ્યા બળતા હતા, ખેતી કરતા હતા અને સ્ત્રીઓને માન આપતા હતા. ધીમે ધીમે આગળ વધતાં અહીંના મૂળ વતનીઓ

પહાડો અને જંગલોમાં જતા રહ્યા; એટલે તેમણે પોતાનાં નાનાં નાનાં રાજ્યો રચાખ્યાં હતાં.

મહાભારતના સમયનું સિંધ:—લગભગ સાત હજાર વરસ પહેલાં જે રાજ્યો અહીં હતાં, તેમાં હસ્તિનાપુર એટલે હાલના દિલ્હીનું રાજ્ય મોટું હતું. એ હસ્તિનાપુરમાં કુરુવંશનો દુર્યોધન રાજ રાજ્ય કરતો હતો. તેઓ સો ભાઇઓ હતા. કુરુ ઉપરથી કૌરવો કહેવાતા હતા. રાજ દુર્યોધન કેપટી અને અધર્મી હતો. આપણા સિંધમાં તે વખતે એ દુર્યોધનનો બનેલી જયદ્રથ રાજ રાજ્ય કરતો હતો. એનું રાજ્ય બહુ આખાદ હતું. જ્યારે કૌરવોએ પોતાના પિત્રાઇ ભાઈ પાંડવોને રાજ્યમાં ભાગ ન આપ્યો અને પાંડવોને લડાઇ આરંભવી પડી; ત્યારે જયદ્રથ કૌરવોના પક્ષમાં જઇ ઉભો રહ્યો હતો. હસ્તિનાપુરની પાસે આવેલા કુરુક્ષેત્ર એટલે હાલના પાણિપતના મેદાનમાં પાંડવો તથા કૌરવો વચ્ચે જખરી લડાઇ થઇ હતી. એ લડાઇને મહાભારતની લડાઇ કહે છે. અઢાર દિવસ સુધી તેમાં મારામારી ચાલી હતી અને બન્ને તરફના ધણા યોદ્ધાઓ મરાયા હતા. રાજ જયદ્રથ પણ એ લડાઇમાં મરાયો હતો. જે પુસ્તકમાં એ લડાઇનું વર્ણન લખેલું છે તે પુસ્તકને પણ મહાભારત કહે છે.

મહાભારત પછીનો સિંધનો કેટલોક ઇતિહાસ મળી આવતો નથી.

ઇરાની લોકોની ચઢાઈ:—આજથી લગભગ ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં ઇરાન દેશમાં ડરાયસ (દારા) નામે બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. તેણે સમુદ્ર માર્ગે સિંધુ નદીના મુખ આગળ થઇને સિંધમાં જઇ શકાય કે નહિ તે જોવા માટે એક લશ્કર મોકલ્યું હતું. તે લશ્કરે સિંધુ નદીના કાંઠા ઉપરનો કેટલોક પ્રદેશ જીતી લીધો હતો. ઇ. સ. પૂર્વે ૫૧૫.

સિંધમાં સિકંદર:—ઇરાનીઓ પછી સિંધ ઉપર ગ્રીક લોકો ચડી આવ્યા હતા. મહાન સિકંદર ગ્રીસ દેશમાં આવેલા એસિડોનીઆ અથવા મકદુનિઆ પ્રાંતનો બાદશાહ હતો. તેની ઇચ્છા આખી દુનિઆના રાજ થવાની હતી. તેણે ધણા દેશો જીતી લીધા

પછી હિન્દુસ્તાન ઉપર તે મોટું લશ્કર લઇ ચડી આવ્યો હતો. સિંધની ઉત્તરે જે પંજાબ નામે પ્રાંત છે, તેનો પોરસ નામે હિન્દુ રાજા એ સિકંદરની સામે થયો હતો. સિકંદરની પાસે ઘણું કેળવા-એલું લશ્કર હતું; તેથી બહુ બહાદૂરી બતાવવા છતાં પોરસ હાર્યો અને કેદ પકડાયો; પણ લડવામાં પોરસની હોંશિયારીથી સિકંદર ખુશી થઇ તેને પંજાબનું રાજ્ય પાછું આપ્યું. ત્યાર પછી જળમાર્ગે થઇને પોતાના દેશ તરફ જવા સારૂ પંજાબમાંથી વહાણો લઇ સિંધુ નદીમાં તે હંકારતો હંકારતો સિંધમાં આવી પહોંચ્યો.

સિંધમાં તે વખતે ચાર રાજ્યો હતાં (૧) ઉત્તરમાં શિકાર-પુરનું (૨) મધ્યમાં સેવણનું (૩) દક્ષિણમાં સિંધુના મુખ આગળ પટાળા લોકોનું અને (૪) પશ્ચિમમાં ખરોદી ટેકરીનું. આ રાજ્યોએ સિકંદરને જોઇએ તેવું માન આપ્યું નહિ, તેથી તેણે લડાઇ કરીને એક પછી એક બધાં રાજ્યો જીતી લીધાં અને સેવણમાં કિસ્સો બંધારી, ત્યાં પોતાનો એક સુબો નીમી તે પગ રસ્તે અફઘાનિસ્તાન ધીરાન વગેરે દેશોમાં થઇને ગ્રીસ જવા નીકળ્યો; પણ ત્યાં પહોંચતાં પહેલાં તે બાબીલન શહેરમાં મરણ પામ્યો. ઇ. સ. પૂર્વે ૩૨૮.

મૌર્ય રાજાઓનો અમલ:—સિંધમાં જે વખતે સિકંદર આવ્યો હતો, તે વખતે મગધ દેશમાં મૌર્યવંશનો ચંદ્રગુપ્ત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. મગધને હાલ બિહાર કહે છે. એની રાજધાની પટણા શહેરની પાસે પાટલીપુત્રમાં હતી. સિકંદરના ગયા પછી ચંદ્રગુપ્તે તેના મૂકેલા સુબાઓ હાંકી કાઢ્યા; તેણે સિંધ લીધું અને આખા દેશમાં મૌર્યની આજ્ઞા વર્તાવી. એ વંશમાં ચંદ્રગુપ્ત પછી તેનો પૌત્ર અશોક બહુ પરાક્રમી થયો હતો. એણે પોતાનો બૌદ્ધધર્મ સિંધમાં દાખલ કર્યો હતો.

સિંધમાં મિનેન્ડર:—સિકંદરના પછી વાયવ્ય કોણમાં આવેલા બાકટ્રિઆ-જેની રાજધાની બલ્ખ છે, તેનો મિનેન્ડર નામનો રાજા સિંધ ઉપર ચડી આવ્યો હતો. બૌદ્ધ લોકો તેને મિલિન્ડ નામથી બોલાવતા હતા.

સિંધમાં શક લોકો:—ત્યારપછી ઈ. સ. ના પહેલા સૈકામાં શક લોકોએ સિંધમાં આવી રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું. તેઓ પોતાને ક્ષત્રિય કહેવડાવતા હતા. લગભગ ત્રણસો વર્ષ સુધી તેમણે સિંધમાં રાજ્ય કર્યા પછી ઈ. સ. ૧૨૬ માં અંધ વંશના રાજાએ સિંધ પ્રાંત જીતી લીધો હતો.

અંધ પછી તરતજ કુશાન જાતના લોકોનો અમલ થયો હતો અને તે પછી હૂણ લોકો આવ્યા હતા; પણ તેમના સમયની વધારે હકીકત કંઈ મળી આવતી નથી.

પ્રશ્નો.

વેદના સમયમાં સિંધુને કાઠે કોણ આવી વસ્યા હતા? મહાભારતના સમયમાં સિંધમાં કોનું રાજ્ય હતું? સિકંદર વિષે શું જાણો છો? સિકંદર આવ્યો તે વખતે સિંધમાં ક્યાં ક્યાં રાજ્યો હતાં? સિંધમાં બૌદ્ધ ધર્મ ક્યારે થયો હતો? સિંધમાં બીજા ક્યાં ક્યાં પરદેશી લોકો ચડી આવ્યા હતા?

વિભાગ ત્રીજો.

રાવવંશ અને બ્રાહ્મણવંશ.

રાવસાહસી:—ઈ. સ. ના છઠ્ઠા સૈકામાં પૂર્વ હિન્દુસ્તાનમાં બ્યારે મહાપરાક્રમી હર્ષવર્ધન રાજા રાજ્ય કરતો હતો, ત્યારે સિંધમાં રાવવંશના રાજાઓનો અમલ ચાલતો હતો. એ વંશમાં પાંચ રાજાઓ થયા હતા. પહેલો રાવ દેવાજી નામે હતો. તેની રાજધાની શેહરીની નજીક અલોરમાં હતી.

રાવવંશનો છેલ્લો રાજા રાવ સાહસી બીજાએ નામે હતો. તેણે પોતાનું રાજ્ય સારી રીતે ચલાવ્યું હતું. તે જાતે પોતાના મુલકમાં ફરી રૈયતનાં કુખ દૂર કરતો હતો. તેણે અનાજ ઉપરનો વેરો માફ કર્યો હતો; તેથી પ્રજાએ ખુશી થઈને પોતાને ખર્ચે અલોર,

ઉચ્ચ, સસ્તાન, માડ, માથેલો અને સોરી એ છ કિલાઓ તેને બંધાવી આપ્યા હતા.

તે રાજા ઈ. સ. ૬૫૦ માં નિર્વંશ મરણ પામ્યો, તેથી તેની રાણી સુંદરીએ ચચ્ય નામે ચતુર બ્રાહ્મણ પ્રધાન જોડે લગ્ન કરી તેને ગાદી અપાવી.

ચચ્ય:—ચચ્ય એક બ્રાહ્મણનો છોકરો હતો. તેનો બાપ બીખ માગીને પોતાનું ગુજરાન ચલાવતો હતો. ચચ્યમાં નાનપણથી જોયા પ્રકારની શુદ્ધિ હતી. પ્રથમ તે રાજ્યના કારભારી રામરાવની પાસે નાની નોકરીમાં દાખલ થયો હતો. ત્યાંથી શુદ્ધિ બળે ચડતાં ચડતાં તે રામરાવના મરણ પછી રાજા સાહસીનો મુખ્ય પ્રધાન બન્યો હતો.

રાજાના મરણ પછી તે જ્યારે રાણી જોડે લગ્ન કરી ગાદીએ બેઠો, ત્યારે કેટલાક સરદારોને એ વાત ગમી નહિ. તેમણે ચચ્યને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવા લડાઈ કરી પણ જોધપુર આગળ ચચ્યે એ લોકોને સંજોડ હરાવ્યા. ગાદીએ બેઠા પછી તેણે રાજ્યનો સારો બંદોબસ્ત કર્યો અને પ્રજાને પુષ્કળ સુખ આપ્યું. ૨૩ વર્ષ રાજ્ય કરી તે ઈ. સ. ૬૭૩ માં મરણ પામ્યો.

ચંદ્ર અથવા ચંદ્રાર:—ચચ્ય પછી તેનો ભાઈ ચંદ્ર ગાદી ઉપર બેઠો. તેણે બૌદ્ધ ધર્મ પાળ્યો હતો. એનાં વખતનાં બૌદ્ધ દેવાલયોનાં કેટલાંક ખંડેરો અત્યારે સિંધમાં જોવામાં આવે છે. તે સાત વર્ષ રાજ્ય કરી ઈ. સ. ૬૮૦ માં મરણ પામ્યો.

દાહર:—ચંદ્રની પછી ચચ્યનો દીકરો દાહર ગાદીએ બેઠો. ચચ્ય બ્રાહ્મણ હોવાથી એ વંશ બ્રાહ્મણ વંશ કહેવાતો. દાહર એનો છેલ્લો રાજા હતો. એના ઉપર મુસલમાનો ચઢી આવ્યા હતા.

મુસલમાની ધર્મ:—સિંધમાં જે વખતે રાવ વંશનું રાજ્ય હતું, તે વખતે અરબસ્તાનમાં હજરત મહમદ પેગંબર સાહેબે મુસલમાની ધર્મ સ્થાપ્યો હતો. તેમના શિષ્યો તે ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે ઘણી મહેનત કરી રહ્યા હતા. પેગંબર સાહેબ પછી જેઓ

ગાદી ઉપર બેઠા, તેઓ ખલીફા કહેવાયા. તેમની ગાદી બગદાદમાં હતી. દાહરના સમયમાં બગદાદનો ગાદી ઉપર ખલીફા હજજજ હતો.

ચઢાઈનું કારણ :—બગદાદના ખલીફાને લંકાના રાજાએ કેટલાંક વહાણો બેટ મોકલાવ્યાં હતાં; તે અરબી સમુદ્રને રસ્તે સિંધના કિનારા આગળ થઇને જતાં હતાં; ત્યાં રસ્તામાં દેવળ બંદર આગળ કેટલાક લુંટારા (ચાંચીઆ) લોકોએ તે વહાણો લુંટી લીધાં.

ખલીફાને એ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેણે દાહર રાજા પાસે ખુલાસો માગ્યો. દાહરે કહ્યું કે:—“ આ કામ જે લુંટારાઓએ કર્યું છે તે બહુ બળવાન હોવાથી અમારાથી વશ થાય એમ નથી. ”

તેનો આ જવાબ સાચો હતો; પણ ખલીફાએ તેને ઉડાડી ગણી પોતાના સરદાર મહમદખાનકાસીમને ૬૦૦૦ ઘોડેસ્વાર, ૩૦૦૦ પાયદળ, અને ૬૦૦૦ સાંઢણીસ્વાર સાથે ધણો દારૂગોળો આપી સિંધ ઉપર મોકલ્યો. તે મકરાણને રસ્તે થઇને આવ્યો ને દેવળબંદર જતી લીધું. આગળ વધતાં નીરનકોટ, (હૈદરાબાદ) જીતે, રાવર, આલ્ખાબાદ વગેરે કિલ્લાઓ જીતી લઇ તે અલોર ઉપર ચડ્યો.

દાહર રાજા પોતાનું લશ્કર લઇ મુસલમાનોની સાથે થયો. હિન્દુઓમાં પોતાના ધર્મનું ને દેશનું રક્ષણ કરવાનો જીરસો જેમ અધિક હતો, તેમ મુસલમાનોમાં ઈસ્લામી ધર્મ કેલાવવાનો અને નવા દેશો તાબે કરવાનો જીરસો બળવાન હતો. અને લશ્કર ઉત્સાહના આવી લડવા લાગ્યાં. હિન્દુઓના સખત હુમલાને લીધે મુસલમાનો દાર ઉપર આવી ગયા; પણ એકાએક એવિતો મામલો ફરી ગયો. મહાબળરાજ નામના દાહરના ખંડીઆ રાજાએ દગો દીધો. તેણે દાહરના હાથીની અંખાડીમાં ઝેર મેળવેલું બાણ ફેંક્યું. તેથી અચાનક અગ્નિ સળગી ઉઠ્યો. હાથી રણમાંથી નાંઠો અને તળાવમાં જઈ પડ્યો. દાહર હાથી ઉપરથી ફરી ઘોડા ઉપર બેસી લડવા લાગ્યો; પણ હિન્દુ લશ્કરના દેખવામાં તે નહિ આવવાથી તેને મરેલો માની સાં પોતાનો જીવ બચાવવા નાસવા લાગ્યા. દુશ્મનોને નાસતા જોઇ મુસ-

જામાનો તેમની પાછળ પડ્યા. દાહરનું હવે આવી બન્યું. તે જડતાં જડતાં મરાયો. મહમદખીનકાસમે પછી અલોરનો કિલ્લો તાબે કર્યો અને મુઘતાન સુધીનો મુલક મેળવ્યો.

સિંધ, પંજાબ વગેરેમાંથી જે નાણું મળ્યું, તેમાંનો કેટલોક ભાગ તેણે બગદાદ મોકલ્યો અને બાકીનો ભાગ મસ્જિદો બંધાવવામાં વાપર્યો. સિંધ દેશમાં તેથી જ અત્યારે જ્યાં જુઓ ત્યાં મસ્જિદો વધારે જણાય છે.

દાહરના મરણ પછી તેનો પુત્ર જયસિંહ નાસી ગયો. કાસિમે દાહરની બે કન્યાઓ બગદાદના ખલિકાને ભેટ મોકલી. આ કન્યાઓએ ખલિકાને આડુંબચળું સમજાવી કાસિમનો નાશ કરાવ્યો; એટલે તેની જગ્યાએ બગદાદથી બીજો સુબો આવ્યો. અને સિંધમાં એ રીતે અરબ લોકોનો અમલ ચાલુ રહ્યો.

પ્રશ્નો.

રાજવંશના છેલ્લા રાજાની વાત કહો ? બ્રાહ્મણવંશ એવું નામ શાથી પડ્યું ? બ્રાહ્મણવંશના પહેલા રાજા વિષે શું જાણો છો ? હજરત મહંમદ પેગંબર સાહેબ કેાણ હતા ? સિંધમાં મુસલમાનો શાથી આવ્યા અને તેમણે શું કર્યું ?

વિભાગ ચોથો.

સિંધમાં આરબોનો અમલ અને અંત.

આરબ લોકો બહુ દિમતવાળા અને ધર્મનું અભિમાન ધરાવનારા હતા. તેમણે સિંધ પ્રાંત પોતાને તાબે લીધા પછી ઉત્તરમાં પંજાબ સુધી અને પૂર્વમાં નર્મદાના કાંઠા સુધી સવારીઓ કરી પોતાની આજીવન વર્તાવી હતી. ઇ. સ. ૭૧૨ થી ૧૦૨૫ સુધી આર-

બોનો અમલ સિંધ ઉપર હતો. તેમના એ ત્રણસો વર્ષના અમલમાં સિંધની હાલત નીચે પ્રમાણે હતી.

રૈયતની હાલત :—સિંધમાં મુસલમાનો આવ્યા પછી તેમણે પોતાના ધર્મનો ફેલાવો કરવા માટે હિન્દુઓ ઉપર જીલમ કર્યો હતો. તેમણે હિન્દુઓનાં દેવળો તોડી નાંખી તે ઠેકાણે મસીદો બંધાવી હતી. ધર્મનાં રથળોને રાજ્ય તરફથી મળતી જગીરો બંધ કરી હતી. હિન્દુઓને બગાડકારથી વટલાવ્યા હતા ને મુસલમાન બનાવ્યા હતા. જેઓ મુસલમાન થવા નારાજ હતા, તેમને મારી નાખ્યા હતા અને તેમનાં બાળકો તથા સ્ત્રીઓને કેદ કરી દુઃખ દીધું હતું. હિન્દુઓને માટે એવો હુકમ હતો કે કોઇ પણ મુસલમાન મુસાફરને ત્રણ દિવસ સુધી પોતાને ઘેર મહેમાન તરીકે રાખવો. હિન્દુઓની કેટલીક કોમોને તો સારાં લુગડાં પહેરવાની, વાહન ઉપર બેસવાની તથા જોડા પહેરવાની પણ બંધી હતી.

ઉમરનો ઇસ્તેહાર :—ખલીફા ઉમરખાન અબદુલ અઝીઝે એવું જાહેર કર્યું હતું કે જે કોઈ હિન્દુ મુસલમાન થશે, તેને મુસલમાનના જેટલું જ માન આપવામાં આવશે; આથી ઘણા હિન્દુઓ મુસલમાન બન્યા હતા.

ન્યાય અને ધર્મ :—બગદાદના ખલિફા તરફથી સિંધમાં અમલ કરવા જે હાકેમો આવતા તેમની મરજી એ જ શરૂઆતમાં કાયદો ગણાતો; પણ પાછળથી ન્યાય કરવા માટે મુસલમાન કાજીઓ રાખ્યા હતા. એ કાજીઓ હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે પક્ષપાત રાખતા; આથી ઘણા હિન્દુઓ લાલ મેળવવાની લાલચે પોતાનો ધર્મ છોડી મુસલમાન થયા હતા.

સિંધની પેદાશ :—સિંધની પેદાશના એ વખતે ત્રણ રસ્તા હતા. (૧) માથા વેરો, (૨) જમીનવેરો અને (૩) બંદરની જકાત.

માથા વેરાનું બીજું નામ જજીયા વેરો હતું અને તે હિન્દુઓ પાસેથી જ લેવામાં આવતો. ખલીફા ઉમર પહેલાના વખતમાં એ

વેરા લેવાની રીત એવી હતી કે દર વર્ષે પૈસાદાર માણસ દીઠ ૪૮ ડ્રામ, સાધારણ સ્થિતિના માણસદીઠ ૨૪ ડ્રામ, અને મજૂર વર્ગ પાએથી ૧૨ ડ્રામ લેવામાં આવતા. સ્ત્રીઓ, બાળકો તથા અશક્ત માણસોને માટે એ કર માફ હતો.

ખલિફા ઉમર ખીજના વખતમાં દરેક હિન્દુને પોતાની પેદાશમાંથી અર્ધ જતાં બાકી વધે તે અર્ધ જજીયાવેરા તરીકે આપી દેવું પડતું.

જત શ્રેણીને સુખાની સલામે જવું હોય ત્યારે સાથે એક કુતરો ભેટ આપવા લઈ જવો પડતો: આ રીતે રૈયત ઉપર ખીજ નાના નાના કરો પણ ધણા હતા.

વેપારની હાલત:—સિંધનો વેપાર એ સમયે અફઘાનીસ્તાન, ઇરાન તથા તુર્કસ્તાન જોડે જમીન માર્ગે અને દરિયા માર્ગે ચાલતો. અરબસ્તાનમાંથી ઘોડા આવતા, ઇરાનમાંથી મોતી આવતાં અને મલબાર તરફથી મજબૂત લાકડાં આવતાં; પણ રાજ્યના કરનો બોજો અધિક હોવાથી વેપારની હાલત સારી નહોતી.

સિંધના રક્ષણ માટે આ દેશના સિંધીઓ તથા મકરાણીઓનું લશ્કર રાખવામાં આવતું. લશ્કરના સરદારોને જંગીરો બક્ષીસ મળતી, અને સીપાઈઓને હુંટમાં ભાગ મળતો. ઇ. સ. ૭૨૪ માં જુનેદ નામના આરબ સરદારે ભરૂચ હુંટયું હતું.

ખગદાદની ગાદી ઉપર ખલિફા હારુન અલ રસીદના અમલમાં તેના તરફથી શેખ તુરાબઅલી સિંધનો હાકેમ થઈ આવ્યો હતો. તે ધણો બહાદુર હતો. તેણે સિંધનું રાજ્ય બહુ વધાર્યું હતું. ઇ. સ. ૭૮૭માં તે મરણ પામ્યો હતો. તેની કબર ઠંઠાથી નૈઋત્યમાં આઠેક માઈલ દૂર આવેલી છે.

અંત:—સિંધમાં એ સમયે જે સુખાઓ વધારે નાણું મેળવી આવતા, તે ખગદાદના ખલિફાને વધારે પ્રિય થઈ પડતા: આથી

સુખાઓ પોતાની સુખાગીરી ટકાવી રાખવા સાર પ્રજા ઉપર જીલમ કરી નાણાં કઢાવતા અને રાજ્યની ઉપજ વધારતા. તેમણે રાજ્યનાં ખર્ચ કમી કરવા માંડ્યાં, એટલે લશ્કર ઘટવા લાગ્યું અને તેમની સત્તા નબળી પડવા માંડી.

કરમેશીઆ અથવા કુરેશ:-સુખાઓની નબળાઇનો લાભ કરમેશીઆ લોકો કે જેઓ હિન્દુ ધર્મથી બ્રહ્મ થયેલા મુસલમાનો હતા, તેમણે લીધો; પણ માત્ર ૩૯ વર્ષ જ તેમણે સિંધ ઉપર સત્તા ચલાવી હતી; કારણ કે સિંધની પાડોશમાં આવેલા અફઘાનીસ્તાનના સુલતાન મહમદ ગીઝનીએ તરત સિંધ પ્રાંત જીતી લીધો હતો. ઈ. સ. ૧૦૨૪માં તેણે પોતાના સરદાર અબ્દુલ રઝકને સિંધ ઉપર મોકલી સેવણ અને દફા સુધીનો મુલક પોતાને કબજે કરાવ્યો હતો: આથી સિંધ ગીઝનીના સુલતાનની સત્તા નીચે ગયું હતું; પરંતુ તેની સત્તા પણ લાંબો સમય ટકી નહોતી; કારણ કે મહમદ ગીઝનીના મરણ પછી તેની ગાદીએ બેઠેલા સુલતાનો મોજશાખમાં પડવાથી સિંધ ઉપર કેઈએ ધ્યાન આપ્યું નહોતું.

એ સમયે સિંધના સુમરા લોકો અખનસુમાર નામના સરદારને આગળ કરી સિંધના ધણી થયા.

મશ્નો.

આરબોના અમલમાં રૈયતની હાલત કેવી હતી ? ઉમરનો ઇસ્તેફાર શો હતો ? આરબોની ન્યાય આપવાની રીત કેવી હતી ? આરબોનો અંત સાથી આવ્યો ? સિંધ ગીઝનીના તાબામાં શી રીતે ગયું ? સુમરાઓ સિંધના ધણી શી રીતે થયા ?

વિભાગ પાંચમો

સિંધમાં સુમરાઓ

સુમરાઓ અસલ હિન્દુ હતા, પણ સિંધમાં મુસલમાનો આવ્યા પછી તેઓ મુસલમાનો થયા હતા. તેમણે લગભગ ત્રણસો વર્ષ સુધી

સિંધમાં અમલ ચલાવ્યો હતો. તેઓમાં દોદો અને ખરીફ બહાદુર રાજાઓ થયા હતા; તેમણે બલોચ, અને સોદા જડેજને વશ કર્યા હતા.

ગુજરાતના રાજાની ચઢાઈ:—ગુજરાતના સોલંકી રાજા પહેલા બીમદેવે સિંધ ઉપર સવારી કરી અહીંના રાજા હમ્મુકને હરાવી કેદ કર્યો હતો; પણ હમ્મુકે તેની તાબેદારી કબુલ કરવાથી સિંધનું રાજ્ય તેને પાછું સોંપ્યું હતું.

હમીર સુમરો પહેલો.

હમ્મુક પછી હમીર સુમરો પહેલો સિંધની ગાદીએ આવ્યો હતો. તેની રાજધાની નગરસમૈ એટલે હાલના દહેમાં હતી. તે રાજા બહુ બળવાન, પણ બાળસુ ને મોજલો હતો.

કેસર મકવાણો :—કચ્છમાં કીર્તિ-કિરંતગઢમાં વિહિઆસ મકવાણો નામે રજપૂત રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે જ્યારે મરવા પડ્યો, ત્યારે તેનો જીવ અકળાતો જોઈ તેના નાના કુંવર કેસરે પૂછ્યું:— “પિતાજી ! તમારો જીવ કેમ ગબરાય છે ? — ” તેણે જવાબ વાળ્યો કે—“ સિંધમાં મારો એક દુશ્મન હમીર સુમરો છે. તેની પાસે પુષ્કળ સારા ઘોડાઓ તથા ધણી ઉત્તમ જીંટ છે. તેની સાથે લડવાની મારી ઇચ્છા હું પૂરી કરી શક્યો નથી. તેથી મારો જીવ જતો નથી. જો તમારામાંથી કોઈ તેના સુંદર દૂધમલિયા વહેરા-ઘોડા ૧૨૫ લાવીને મારા તેરમાને દિવસે બાટ ચારણોને આપે તો મારો જીવ સુખે જાય.” આ વખતે તેના બાઈ, ભત્રિજા સવ પાસે બેઠા હતા; પણ કોઈની હિંમત ચાલી નહિ; ત્યારે કેસર કે જે સહુ કરતાં નાનો હતો તેણે બાપની ઇચ્છા પૂરી કરવાનું વચન આપ્યું; એટલે તે વૃદ્ધ વિહિઆસે શાંતિમાં પ્રાણ છોડ્યો.

બાપની મરણક્રિયા પૂરી થઈ એટલે તરત કેસરે બાપાતોને મદદ માટે બોલાવ્યા, પણ હમીર જેવા બળવાન રાજા સામે વેર બાંધવા માટે કોણ તૈયાર થાય ? આખરે કેસર એકલો હિંમત રાખી સિંધ તરફ ચાલ્યો. તેણે હાથમાં સવા મણનો લોઢાનો બાલો અને ધનુષ્યજાણુ ધર્યાં

હતાં. તેણે એકદમ હમીરના શહેરમાં આવી ૧૨૫ ઘોડા હરી જઇને ભાટચારણોને વહેંચી આપ્યા.

હમીર હવે કચ્છ ઉપર ચઢી આવશે એમ કેસરે ધાર્યું; પણ જ્યારે તે ન આવ્યો, ત્યારે કેસર બીજી વાર સિંધમાં આવી હમીરની ૭૦૦ સાંઢો મેની નદીને કાંઠે ચરતી હતી તે હાંકી ગયો. હમીરને એ વાર કેસરે છંછેડયો; પણ તેની આળસ ઉડી નહિ, એટલે કેસર ત્રીજી વાર સિંધમાં આવી ૧૨૫ સુમરીઓને ઉપાડી ગયો અને તેમાંથી પોતાને માટે ચાર સુમરીઓ રાખી બાકીની પોતાના ભાયાતોને એક એક પત્ની તરીકે વહેંચી આપી.

હવે હમીરની આંખ ઉઘડી. તેણે એ સ્ત્રીઓ પાછી મેળવવા પોતાના પ્રધાનને મોકલી કેસરને કહેવરાવ્યું કે “એ સુમરીઓ તો હમીરની દીકરીઓ અને સ્ત્રીઓ છે માટે તેમને સાસરવાસા કરી પાછી મોકલો.” ત્યારે કેસરે એ વાતને ઉડાવી દઇ જવાખ મોકલ્યો કે “એ તો હવે અમારી પત્નીઓ થઇ ગઇ છે, માટે અમારાથી તે પાછી આપી શકાશે નહિ.”

હમીરને એ જવાબથી ગુસ્સો ચઢ્યો. તેણે દૂત મોકલી કેસરને કહાવ્યું કે તારી સાથે લડવાની મારે ઈચ્છા છે; પણ તારો દેશ ખારાપાટમાં ભેજવાળો મુલક છે. તેથી મારી સેનાને ખાવાનું ક્યાંથી મળે?” કેસરે કહેવરાવ્યું કે—“તેની સંભાળ હું રાખીશ. તમારી સેના માટે ૧૦૦૦ વીંધા ઘઉં વવરાવું છું.”

હમીર એ જવાબથી આશ્ચર્ય પામ્યો અને એક વરસ પછી જખઈ લશ્કર લઇ કચ્છમાં ગયો. રજપૂતોને અને સુમરાઓને લડાઇ થઇ. કેસર ઘણું પરાક્રમ બતાવી રણુમા પડ્યો. તેના ભાઇ, ભત્રીજા તથા કુંવરોનો નાશ થયો. સુમરી સ્ત્રીઓ તેમના રજપૂત ધણીઓ સાથે બળી મરી. માત્ર કેસરનો કુંવર હરપાળ ત્યાંથી નાસીને પોતાના મસીઆઇ ભાઈ ગુજરાતના રાજા કરણને આશ્રયે ગયો.

કેસરને માર્યા પછી હમીર ગર્વથી વધારે મોજશોખમાં પડી ગયો.

જુનાગઢનો રાજા રા' નવધણુ:—હારકાનું યાદવ રાજ્ય તૂટ્યા પછી તેમાંના નાસી છૂટેલા યાદવોએ વંથળી, ધુમલી અને

કચ્છમાં જે નાનાં રાજ્યો સ્થાપ્યાં હતાં તે સિંધની સાથે સંબંધ રાખતાં હતાં. હાલના કચ્છનો કેટલોક ભાગ એ વખતે સિંધમાં ગણાતો હતો. નગર સમૈ અથવા નગરદંડા એની રાજધાની હતી. અહીંનો યાદવ રાજા વંથળાના બાલારામ ચાવડાની ખેનને પરણ્યો હતો અને તેનાથી તેને ચૂડચંદ્ર નામે કુંવર થયો હતો. આ ચૂડચંદ્રને મોસાળમાં વંથળાની ગાદી મળી હતી. તેના વંશના રજપૂતો કાઠીઆવાડમાં ચુડાસમા કહેવાયા. પછી વંથળાની ગાદી જ્યારે જુનાગઢમાં આવી, ત્યારે એ ચુડાસમા રા' કહેવાવા લાગ્યા.

સિંધમાં હમીર સુમરે રાજ્ય કરતો હતો તે વખતે કાઠીઆવાડમાં જુનાગઢમાં રા'નવધણનું રાજ્ય હતું. આ નવધણુ નાનપણમાં આહીદર બોહીદર ગામના આહીર દેવાતને ઘેર ઉછર્યો હતો અને તેથી દેવાતની દીકરી જસલને તેણે ખેન કહી હતી.

એક વખત કાઠીઆવાડમાં મોટો દુકાળ પડ્યો. અનાજ અને ઘાસ વિના માણસો તથા જનાવરો મરવા લાગ્યાં. જસલનો પતિ પાયમાલ થઈ ગયો. છેવટે દુઃખથી કંટાળી બીજા આહીરોની સાથે તે ધણીધણીઆણી સિંધમાં આવ્યાં અને ઝુંપડાં બાંધી પોતાનાં ઢોર ચરાવવા લાગ્યાં.

એક વખત શિકારે નીકળેલો હમીર સુમરે આ ઝુંપડાઓ પાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે જસલનું રૂપ જોયું. અને એને પોતાની રાણી બનાવવા વિચાર કર્યો. તરતજ સુમરે સિપાઇઓએ આહીરોનાં ઝુંપડાં ઘેરી લીધાં. સૌ ગલરાઈ ગયાં; પણ જસલે એક યુક્તિ રચી. તેણે હમીરને કહાવ્યું કે ‘હું તમારી રાણી થઈશ; પણ મારે છ મહિનાનું વ્રત છે.’

હમીરે એ મીઠા જવાબથી બોળવાઇને છ મહિનાની મુદત આપી, એટલે જસલે પોતાના ધણીને છૂપી રીતે કાગળ લખી આપી રા' નવધણુ પાસે મોકલ્યો. નવધણુ જસલને બચાવવા મોટું લશ્કર લઈ સિંધ ઉપર ચડી આવ્યો અને હમીર સુમરને હરાવી પોતે ખેન કહેલીને દુઃખમાંથી છોડાવી ગયો.

ઘોષા અને ચનેસર

શાહજહાન

હમીર સુમરા પછી થોડાં વરસ અંધેર ચાલ્યું. શાહજહાન ઘોરીએ એ અરસામાં ચડાઇ કરી હતી. ભુંગર સુમરો થયો. તેને એ રાણીઓ હતી. જૂની રાણીથી થે થો (ધવધવ) અને નવી રાણીથી ચનેસર (ચક્રેશ્વર) એવા બે છોકરાઓ એને થયા હતા. ચનેસર મોટો હતો અને ઘોષા નાનો હતો. ઇ. સ. ૧૨૯૬ માં ભુંગર સુમરો મરી ગયો તે પછી એ બે ભાઇઓ વચ્ચે રાજ્યગાદીને માટે વેર થયું.

મેટાનો હક ડૂબાવી નાનો ભાઇ ગાદી ઉપર બેઠો, તેથી મોટો ચનેસર દિલ્હીના મુસલમાન પાદશાહ અલ્લાઉદ્દીન ખૂનીને સિંધ ઉપર ચડાઇ કરવા તેડી લાવ્યો.

અલ્લાઉદ્દીન પોતાના કાકા જલ્લાઉદ્દીનનું ખૂન કરી દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો હતો, માટે એને ‘ખૂની’ કહેવામાં આવે છે. તે લશ્કર લઇ સિંધ તરફ આવે છે, એવા સમાચાર સાંભળી, ઘોષાને ચિંતા થવા લાગી. તેણે તત્કાળ કચ્છના જામ અખડાઅખડાણીની મદદ માગી અને પોતાની બેનને તેની સાથે પરણાવવાનું કહેણ મોકલ્યું.

અલ્લાઉદ્દીન

અબડોઅબડાણી કચ્છના એક ભાગ વડસરનો રાજા હતો. તે સત્ત્વવાદી, પરાક્રમી અને વીર પુરુષ હતો. કચ્છની પ્રજા તેને દેવ-પુરુષ ગણતી હતી. તે ધોધાની ખેતને પરણ્યો અને પછી સુમરાઓના પક્ષમાં રહી અક્ષાઉદીનની સામે લશ્કર લાઇ લાડ્યો; પણ મુસલમાનોની જળારી ફોજ આગળ તે ટકી શક્યો નહિ. અક્ષાઉદીને તેને તથા ધોધાને લડાઇમાં મારી નાખ્યા અને પાછળથી અનેસરનો પણ નાશ કર્યો ઇ. સ. ૧૩૦૦

સુમરાઓનો અંત:—લડાઇમાં થયેલા સુમરાઓ કપાઈ ગયા. જેઓ બચ્યા તેમને અક્ષાઉદીને મુસલમાન બનાવ્યા અને પછી આ રીતે વડલાઇ ગયેલા સુમરાઓમાંના એક સુમરાને સિંધનો હાકેમ બનાવી પાદશાહ દિલ્હી ચાલ્યો ગયો.

અક્ષાઉદીનના ગયા પછી થોડાં વરસોમાં સુમરાઓ પાછા સ્વ-તંત્ર થયા; પણ તેમણે રૈયત ઉપર બહુ જીવમ કરવા માંડ્યો. **હમીર બીજના** વખતમાં અંધેર ચાલવા માંડ્યું. નિર્દોષ માણસો અન્યાયના ભોગ થઇ પડવા લાગ્યા, ખેતી ને વેપાર પાયમાલ થવા માંડ્યાં. સરદારોએ બંડ-ખખેડા ઉડાવ્યા. રૈયતની ફરિયાદનો કોઇ સાચો ન્યાય કરનાર રહ્યું નહિ. તેથી છેવટે સમા (જડેજ) જાતના રજપૂતોએ સુમરાઓનો નાશ કરી ઇ. સ. ૧૩૫૩ માં પોતાના રાજા જમ ઉત્તડને સિંધમાં ગાદીએ બેસાડ્યો.

પ્રશ્નો.

ગુજરાતના કયા રાજાએ સિંધ ઉપર ચડાઇ કરી હતી? કેસર મકવાણાની વાત બેલો? રા'નવલજીને અને હમીર સુમરાને શા માટે લડાઇ થઇ? અક્ષાઉદીનને સિંધમાં કોણે તેડી લાવ્યું? કચ્છનો કયો રાજા મુસલમાનોની સામે થયો અને શા માટે? સુમરાઓનો અંત કયારે, કોણે અને કેવી રીતે આણ્યો?

વિભાગ છઠ્ઠો.

સિંધમાં સમાઓ.

સમા બોકો સિંધમાં ચચ્યના સમયથી હતા. સામલા નામનો રજપૂત સરદાર કાસિમ આવ્યો ત્યારે દેવળબંદરનો હાકિમ હતો. સુમરાઓ નમળા પડ્યા પછી સમાઓ જોરપર આવ્યા.

જામ ઉન્નડ:—સમાઓએ ઉન્નડને પોતાનો રાગ ઠરાવ્યા પછી તેણે સિંધમાં પોતાની સત્તા વધારવા માંડી. સેવણનો કિલ્લો હાથ કરી ત્યાંના સરદારને નસાડી મૂક્યો. એણે રૈયતને સુખ આપવા માંડ્યું. દેશમાંથી બંધાધુંધી ટાળી અને પછી લશ્કરી બળ વધારી તે સોરઠ ઉપર ચડ્યો. સોરઠમાં વંધળાનું અને ધુમલીનું એવાં બે મોટાં રાજ્યો હતાં.

ધુમલીમાં બાણુ જોઠવા રાજ્ય કરતો હતો. તેના બાણુજ રાખા-યત અને સોનકંસારીની વાર્તા બાટચારણો આજ પણ બહુ રસથી કહી બતાવે છે. ધુમલી ઉપર ઉન્નડ ચડ્યો ત્યારે બાણુ નાસી ગયો. જોઠવા લશ્કર હાર્યું અને ઉન્નડે ધુમલીનો નાશ કર્યો.

ખીજે વર્ષે જામે વંથળી ઉપર ચડાઈ કરી અને ત્યાંના રા' મહીપાળના પુત્રને હરાવી સોરઠમાં સમાઓની આણુ વર્તાવી.

જામ ઉન્નડ પછી જામ જોનાહ થયો. તેણે બખ્ખર શહેર જીતી ત્યાંના સુબાને હાંકી કાઢ્યો. તે પછી જામ તમાચી અને તેની પછી જામ બાણુનીઆ થયો.

દિલ્હીના પાદશાહની ચડાઇ:—એ વખતે દિલ્હીની ગાદીએ તખલ્લખ વંશનો શીરાજુદ્દીન પાદશાહ હતો. તે સમાઓનું વધતું જતું બળ જોઈ ઈ. સ. ૧૩૬૧ માં સિંધ ઉપર ચડી આવ્યો. જામે કિલ્લો

બંધ કરી બચાવની પુષ્કળ તૈયારી કરી; પણ છેવટે જીતની આશા ન જણાયાથી તેમને પાદશાહની તાબેદારી કબુલ કરવી પડી.

તૈમુર

ધ. સ. ૧૩૬૧ માં સમાઓ મુસલમાન થયા અને ધ. સ. ૧૩૬૮ માં તૈમુરની હિન્દ ઉપરની સ્વારી પછી તેઓ વધારે સ્વતંત્ર થયા. તેમણે બીજા પ્રાંતોના મુસલમાન પાદશાહો સાથે લગ્ન સંબંધો કરવા માંડ્યા. ગુજરાતનો સુલતાન મહમદબેગડો સિંધના જામની દીકરી બીબી મુદરલીને પરણ્યો હતો. એ બેગડાએ ઈ. સ. ૧૪૭૧, ધ. સ. ૧૪૭૨ અને ઈ. સ. ૧૫૦૬ માં સિંધ ઉપર સ્વારીઓ કરી હતી.

સિંધના સોદાઓ:—આ વખતે થરપારકરમાં સોદાઓની સત્તા હતી. પરમાર જાતના રજપૂતોનો જે એક વેશો સિંધમાં આવેલો તેનો મૂળ પુરૂષ સોદાજી હતો. તે ઉપરથી તેઓ સોદા કહેવાતા હતા. ઈ. સ. ૧૪૧૮ માં પારકર તાલુકામાં ઢુકાળ પડ્યો, ભારે રાત્રી રતનજી પરમારના ચાર દીકરા પૈકી લખધીરજી અને મુંજેજી પોતાની માતા જોમબાઈને લઈ કાઠિયાવાડમાં ગયાં હતાં અને ત્યાં પાંચાળમાં તેમણે મૂળી ગામ વસાવ્યું હતું. મુસલમાનોની બીકથી કેટલાક સોદાઓ કચ્છમાં ને હાલારમાં જતા રહ્યા હતા. મહમદ બેગડાએ ઘણા સોદાઓને મુસલમાન બનાવ્યા હતા.

સમાવંશમાં બધા મળીને સત્તર રાજ્યો થઈ ગયા છે, તેમાં જામ સંજાર વિદ્યાને શોખીન અને ધર્મિષ્ઠ રાજા હતો. તેનો પુત્ર નિજમુદ્દીન ઉર્ફે જામ નંધા પણ તેના આપના જેવો ધર્મ ઉપર પ્રીતિવાળો ને ભલો હતો. તેણે બદમાસ માણસોને વશ કર્યા હતા. એના વખતમાં કંદહારથી શાહબેગ અર્ગુન ચડી આવ્યો હતો; પણ સિંધ છતી શક્યો નહોતો. નંધાએ લાંબા વખત સુધી રાજ્ય કર્યું હતું.

જામ ફૈરોઝ:—જામ નંધા પછી જામ ફૈરોઝ ગાદીએ આવ્યો. તે બાળક હતો તેથી એના વખતમાં સરદારો જુલ્મી થઈ ગયા હતા. તેને ગાયનનો-સંગીતનો શોખ હતો. એના વખતમાં કેટલાક મોગલો આવીને નોકરીમાં રહ્યા હતા; તેથી દુકાના જે ભાગમાં તે રહ્યા હતા તેને આજ પણ મોગલપાડા કહે છે.

ફૈરોઝ સમાવંશનો છેલ્લો રાજા હતો. તેના વખતમાં શાહબેગ અર્ગુને સિંધ ઉપર બીજી સ્વારી કરી તેમાં જામ હાર્યો. શાહબેગે દુકા શહેર લુંટયું ને ઘણો માલ કબજે કર્યો. પછી બંને વચ્ચે સલાહ થઈ. તેમાં લક્ષીથી ઉત્તરનો ભાગ શાહબેગને આપવાનું હતું.

ટલ્ટીની લડાઈ:—આ સલાહ ફૈરોઝના સરદારોને પસંદ પડી નહિ. તેમણે પોતાનું લશ્કર જમાવી શાહબેગ અર્ગુનને હાંકી કાઢવા ચડાઈ કરી. ઈ. સ. ૧૫૨૧ માં સેવણની પાસે ટલ્ટી આગળ લડાઈ થઈ. તેમાં સમાચો હાર્યો. જામ કચ્છ તરફ નાસી ગયો અને સિંધમાં અર્ગુનવંશની ગાદી થઈ.

મશ્નો:—

જામ ઉન્નડે કેના કેના ઉપર સ્વારીઓ કરી હતી? સમાચોના વખતમાં દિલ્હીનો કયો પાદશાહ ચડી આવ્યો હતો? સમાચો ક્યારે મુસલમાન થયા? સિંધના સોદાઓ વિષે શું જાણો છો? જામ નિધાને કેની સાથે લડાઈ થઈ હતી? સમાવંશના છેલ્લા રાજાની વાત કહો. ટલ્ટીની લડાઈ વિષે શું જાણો છો? સમાચો પછી સિંધમાં કેનું રાજ્ય થયું?

વિભાગ સાતમો.

અર્ગુન અને તરખાનવંશ

શાહબેગ અર્ગુન:—એ ખોરાસાન પ્રાંતનો સુબો હતો. તેને ત્યાંના મોગલ પાદશાહ બાબરે નસાડી મૂક્યો હતો, તેથી તે સિધમાં આવી ધીમે ધીમે લશ્કર જમાવી બળવાન થયો હતો. તેણે જનમ ફૈરોઝના હાથમાંથી ટકા લીધા પછી બખ્ખર અને અલોરના કિલ્લાઓ જીતી લીધા. તે લડાઈમાં શૂરો અને દિમતવાળો હતો. તેણે પોતાના ધર્મનું સાઈ સ્નાન મેળવ્યું હતું, એને વિદ્વાનો પણ સારો શોખ હતો. તેમ. સ. ૧૫૨૨ માં મરણ પામ્યો.

શાહહુસેન:—શાહબેગના મરણ પછી તેનો છોકરો મીરઝા શાહહુસેન સિધમાં ગાદીએ બેઠો. તેના વખતમાં જનમ ફૈરોઝે કચ્છમાંથી

બાબર

લશ્કર લાવી ગાદી મેળવવાની ફરી એકવાર મહેનત કરી; પણ તેમાં હાર્યો અને ગુજરાત તરફ નાસી જઈ ત્યાંજ રખડી રવડીને મુઝ્યો.

શાહહુસેને આજીઆજીનો કેટલોક મુલક વધાર્યો. અને દિલ્હીના બાબર બાદશાહ સાથે કોલકરાર કર્યો.

બાબર:—શાહબેગ અર્ગુનને ખોરાસાનમાંથી હાંકી કાઢનાર બાબર તેમુરથી છટ્ટો પુરુષ હતો. તેના દેશના ઉસબેગ લોકોએ બળવો કરવાથી તેને

અફઘાનીસ્તાનમાં નાસી આવી કાબુલમાં રાજ્ય સ્થાપવું પડ્યું હતું. ધીમે ધીમે તેણે પોતાનું જળ વધાર્યું અને ઈ. સ. ૧૫૨૬ માં હિન્દુસ્તાન ઉપર ચડી આવી પાણીપતના મેદાનમાં ઈબ્રાહીમ લોદીને હરાવી દિલ્હીમાં મોગલવંશની ગાદી સ્થાપી.

હુમાયુઃ—આ બાબરની પછી તેનો છોકરો હુમાયુ થયો. તેને સૂરવંશના શેરશાહે ઇ. સ. ૧૫૪૦ માં એક લડાઈમાં હરાવી હાંકી કાઢ્યો, તેથી તેને ત્રણ વરસ સિંધમાં રહેવું પડ્યું. તે દરમિયાન તેની રાણી હમીદા બેગમને ઇ. સ. ૧૫૪૨ માં ઉમરકોટમાં અકબર નામે પુત્ર અવતર્યો. હુમાયુએ સિંધ છૂટી લેવા માટે એક બે વાર મહેનત કરી; પણ મીરજાં શાહહુસેને તેને ફાવવા દીધો નહિ.

શાહહુસેન ૩૨ વરસ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૫૨૪ માં મરણ પામ્યો.

તરખાનવંશઃ—શાહહુસેનને પુત્ર ન હોવાથી તેનું રાજ્ય સરદારોએ વહેંચી લીધું. ઉત્તર સિંધમાં સુલતાન મહમદ બખ્ષરમાં ગાદી સ્થાપી બેઠો અને દક્ષિણ સિંધમાં મિરજાંબંશા ઠક્રામાં ગાદીએ બેઠો. મીરજાં ઈશાના વડિલો મૂળ તુર્ક હોવાથી તે તરખાનવંશ કહેવાય છે. તેની કબર ઠક્રાની પશ્ચિમે મકલી ટેકરી ઉપર ઘણી સુંદર જોવાલાયક છે.

મીરજાં બંશા પછી તેનો છોકરો મીરજાં મહમદબાકી ગાદીએ બેઠો. તેને જળવાબેર લોકો જોડે વારંવાર લડાઈટા ચાલતા, તેથી રૈયત ત્રાસ પામી ગઈ હતી. આથી કાયર થઈ મહમદબાકી ઇ. સ. ૧૫૭૧ માં જાતે આપઘાત કરી મરી ગયો.

તેના મરણ પછી તેનો છોકરો મીરજાં જાનીબેગ ગાદીએ બેઠો.

આ વખતે બખ્ષરનો સુલતાન મહમદ ત્રણ વરસ રાજ્ય કરી મરી ગયો હતો અને તેની દીકરી દિલ્હીના અકબર પાદશાહ જોડે પરણાવેલી હોવાથી એ ઉત્તરસિંધનો મુલક અકબરના તાબામાં આવ્યો.

અકબર

હતો. જાનીએએ એ મુલક પોતાને
કબજે લેવા માટે લડાઈઓ આરંભી.
ત્રણ ચાર નાની લડાઈઓમાં તે
જીત્યો; પણ પછી તેને હારવું પડ્યું.

ઉનડપુરનું યુદ્ધ :—અકબર
તરફથી સરદાર ખાનખાનાન જખર
લશ્કર લઈ સિંધ ઉપર આવ્યો.
ઈ. સ. ૧૫૯૦માં ઉનડપુર આગળ
મોટું યુદ્ધ થયું. તેમાં જાનીએ
હાર્યો; પણ પાદશાહ પાસે ખાન-
ખાનાને તેની બહાદૂરીનાં વખાણ
કરવાથી તેને સિંધની સુબાગીરી
પાછી મેળી.

હવે સિંધના સુબાઓ મોગલ શહેનશાહતની નીચે આવ્યા. ઈ. સ.
૧૫૯૦ થી ઈ. સ. ૧૭૩૯ સુધીના લાંબા સમયમાં ઘણા સુબાઓ
થઈ ગયા.

મીરઝાં જાનીએ પછી જે હાકેમે થયા તેમના વખતમાં
સિંધમાં અંધેર આવ્યું; તેથી શાહજહાં પાદશાહે તેમની વંશપરંપરાની
હાકેમીને હક છીનવી લઈ દિલ્હીથી સુબાઓ નીમવાનું શરૂ કર્યું.

મંત્રી.

શાહએ અર્જુન ક્યાંનો સુબો હતો? તેને પોતાના દેશમાંથી
કાણે હાંકી કાઢ્યો હતો? ખાબરની વાત બોલો? દિલ્હીનો કયો
પાદશાહ સિંધમાં આવી રહ્યો હતો? અકબરનો જન્મ ક્યાં અને
કયો સાક્ષમાં થયો હતો? અર્જુન વંશનો અંત શી રીતે આવ્યો?
સિંધમાં તરખાન વંશ શાથી થયો? મિરઝાં ઈશા ક્યાંનો હાકેમ
હતો? તેના વંશનો અંત કેવી રીતે આવ્યો? ઉનડપુરના યુદ્ધની
વાત કહો. સિંધના સુબાઓને મોગલ શહેનશાહતમાં શું નુકસાન થયું?

વિભાગ આઠમો.

દાઉદપોત્રા અને કલહોરા.

મહંમદપેગંબર સાહેબના વંશમાં દાઉદખાનના વંશથી થએલા દાઉદપોત્રા કહેવાતા. તેઓ પહાડોમાં ને જંગલોમાં રહેતા. તેમનામાંના કેટલાક ખેતી કરતા અને કેટલાક લડાઇનો ધંધો ચલાવતા. તેમને એકજ જગ્યાએ રહેવાનું પસંદ નહોતું. ખાનપુર, તારાઈ અને સકરની આસપાસમાં તેમનું રહેઠાણ હતું. સકરની આસપાસમાં રહેનારી ટાળાવાળા દાઉદપોત્રાને મહારન જાતીના લોકો સાથે ઇ. સ. ૧૬૦૩ માં લડાઈ થઇ હતી. મહારન જાતીનો શેરખાન નામનો મોટો સરદાર હતો. તેનું રહેવાનું ઠેકાણું લક્કી શહેર હતું. લક્કી શહેર બલુચી લોકો પાસેથી મહારન જાતીના લોકોએ જીતી લીધું હતું. ધીમે ધીમે સિંધમાં દાઉદપોત્રા બળવાન થયા. તેમણે શિકારપુર, એટલે શિકાર કરવાનું રથળ એ નામનું શહેર વસાવ્યું.

કલહોરા :—સિંધમાં કલહોરા લોકો પણ ઘણા જુના વખતથી રહેતા હતા. પેગંબર સાહેબના કાકા હજરત અબ્બાસથી પોતાની ઉત્પત્તિ છે, એમ તેઓ કહેતા હતા. તેમનામાં ઈ. સ. ૧૪૫૦ માં આદમશાહ નામે એક કલહોરા ધર્મગુરુ તરીકે પ્રખ્યાત થયો. તેણે પોતાના શિષ્યો પાસેથી પુષ્કળ પૈસા અને જગીરો મેળવી. તેનું વધી પડેલું બળ સિંધના સત્તાધારીઓથી સહન થઈ શક્યું નહિ. તેમણે આદમશાહને કેદ પકડી તેનો ખજાનો લુંટી લીધો અને પાછળથી તેને ઠાર માર્યો. એની કબર સકરની નજીક છે.

યારમહંમદ કલહોરા :—આદમશાહને મારી નાખ્યા પછી તેના શિષ્યો ઉપર સિંધના હાકેમોએ ઘણા જુલમ ગુજાર્યો; તોપણ તેમણે નાઉમેદ ન થતાં ધીરજ અને વીરતાથી પોતાનું બળ વધાર્યા કર્યું. છેવટે ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં તેમણે મોગલો સામે જવા નેટલી

તૈયારી કરી. હુંટકાટ અને લડાઇઓથી સારી જાગીરો મેળવી; અને ઇ. સ. ૧૭૦૦ માં ચારમહમદ કન્હોરાએ ટાલપુરાની મદદથી શિકારપુર શહેર લીધું. તેમજ કડીઆરા, લાડકાણા અને શીખીનાં પરગણાં હાથ કર્યાં. એ સમયે દિલ્હીની ગાદીએ ઔરંગઝેબ પાદશાહ હતો, તેણે ચારમહમદની બહાદુરી જોઇ તેને ખુદાયારખાનનો ઇલ્કાબ અને એક જાગીર આપી ઇ. સ. ૧૭૧૧.

નુરમહમદ કલહોરો :—ચારમહમદ પછી તેનો દીકરો નુરમહમદ દિલ્હીના પાદશાહ મહમદશાહની મહેરબાની મેળવી ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં સિંધનો કાયમી સુબો થઈ આવ્યો. તે શુદ્ધિશાળી અને હોંશિયાર હતો. તેણે નિહાર પરગણું અને સેવાનની આસપાસનો મુલક દાઉદપોત્રાઓ પાસેથી લઈ લીધો અને મુલતાનથી ઠંઠો સુધી પોતાના રાજ્યની હદ વધારી.

નાદિરશાહ

નાદિરશાહની ચડાઈ :—

ઈ. સ. ૧૭૩૯ ના ધરાનના નાદિરશાહે દિલ્હી શહેર ઉપર ચડાઇ કરી તે લઈ લીધું, તેથી સિંધદેશ નાદિરશાહની સત્તા નીચે ગયો. નુરમહમદે એ સત્તા કબ્જલ કરી નહિ, તેથી નાદિરશાહે કંદહાર તરફ જતાં સિંધ ઉપર ચડાઈ કરી, નુરમહમદ ઉમરકોટ તરફ નાસી ગયો; પણ પાછળથી નાદિરશાહને શરણે જઇ ૨૦ લાખ રૂપીઆ ખંડણી આપવાનું કબ્જલ કરી તે સિંધનો અધિકારી થયો.

મીર શહેદાદ :—એ વખતે બલુચિસ્તાનમાંથી પોતાના કાકા

સાથે અણુખનાવ થવાને લીધે **મીરશહેદાદ** નામનો એક સરદાર સિંધમાં આવ્યો હતો. પ્રથમ તે નુરમહમદ પાસે હથકી નોકરીમાં રહ્યો હતો; પણ પાછળથી પોતાની હેંશિયારી તથા બહાદુરીથી વધતાં વધતાં વજીરની પદવી સુધી ચડ્યો હતો. તેણે નુરમહમદને સારી મદદ કરી હતી. ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં તે મરો ગયો. પછી તેની જગા તેના પુત્ર **મીરખહેરામને** મળ્યા.

અહમદશાહ દુરાનીની સિંધ ઉપર ચડાઇ:—નાદીરશાહના મરણ પછી સિંધ દેશ કંદહારના ખાદશાહ અહમદ દુરાનીના હાથમાં આવ્યો. ઇ. સ. ૧૭૪૮. નુરમહમદ કલહોરાએ એ તકનો લાભ લઇ દરાવેલી ખંડણી આપવાનું બંધ કર્યું; તેથી ઇ. સ. ૧૭૫૪ માં દુરાનીએ સિંધ ઉપર ચડાઇ કરી. નુરમહમદ જેસલમીર તરફ નાસી ગયો, ને ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૫૪ માં મરણ પામ્યો.

મહમદ મુરાદખાખખાન:—નુરમહમદના મરણ પછી તેનો મોટો છોકરો મહમદ મુરાદખાખખાન પોતાના તરફથી દુરાનીની પાસે એક એલચી મોકલી, તેની મહેરબાની સંપાદન કરી સિંધનો અધિકારી થયો. તેણે મુરાદખાદ શહેર વસાવ્યું. અને કકરાણના જમહજ્જમજને તાબે કરી કેટલોક મુલક મેળવ્યો; પણ તે બહુ જીલ્મી હોવાથી સરદારોએ તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂક્યો. અને ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં નુરમહમદના નાના પુત્ર ગુલામશાહને ગાદી આપી.

ગુલામશાહ:—નુરમહમદના વચેટ છોકરો અતરખાને ગાદી ઉપર બેસવાનો પોતાનો હક હોવાથી બંડ ઉઠાવ્યું; તેથી ગુલામશાહ થોડો વખત કચ્છના રણ તરફ નાસી ગયો. અને ત્યાંથી કંદહાર જઇ અહમદશાહ દુરાનીની પાસેથી સિંધની હાકેમીનો હક મેળવી પાછો આવ્યો. તેણે રાજ્યની લગભગ હાથમાં લીધા પછી સિંધને આખાદ કર્યું કલહોરા વંશમાં તે સારો હાકેમ ગણાયો. તેણે પ્રજાની સુખ શાંતિમાં વધારો કર્યો. ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં એણે અંગ્રેજ બેપારીઓને ઠકામાં વેપાર કરવાની પરવાનગી આપી. ઇ. સ. ૧૭૬૮

માં તેણે હૈદરાબાદનો કિલ્લો બંધાવ્યો ઇ. સ. ૧૭૭૧ માં તે મરણ પામ્યો.

સર ફરાજખાન:—ગુલામશાહના મરણ પછી કાબુલના અધિકારીએ તેના પુત્ર સર ફરાજખાનને સિંધનો સુબેદાર નીમ્યો; પણ તેનામાં તેના આપના જેવા સારા ગુણો નહોતા; તેથી તે બહુ વખત સુધી ગાદી ઉપર રહી શક્યો નહિ. રૈયત ઉપર જીલમ કરવાને લીધે તે સહુને અપ્રિય થઇ પડ્યો.

તેના વજીરનું નામ મીર બહેરામ હતું. તે શાણો અને સહયુક્તિ હતો. એણે સરફરાજખાનને સારી રીતે રાજ્ય ચલાવવા શિખામણ આપી; પણ તેનું પરિણામ સાફ આવ્યું નહિ. સરફરાજખાને મીર બહેરામને તથા તેના પુત્ર મીર સોબદારને, રાજ્ય વિરુદ્ધ ખટપટ કરવાનો આરોપ મૂકી મારી નંખાવ્યા. મીર બહેરામનો બીજો દીકરો મીર બીજર એ વખતે મક્કા તરફ હજ કરવા ગયો હતો. એટલે સરફરાજખાનના કાપમાંથી બચી ગયો.

સરફરાજખાને ઇ. સ. ૧૭૫૫ માં અંગ્રેજ વેપારીઓની સાથે દુશ્મનાવટ કરી અને ઠઠામાં તેમની વેપારી કોડી હતી, તે કાઢી નંખાવી.

તેના જીલમથી રૈયત કંટાળી ગઇ હતી. એને કાદના ઉપર વિશ્વાસ નહોતો. આખરે પ્રજાએ એકસંપ કરી ઇ. સ. ૧૭૭૬ માં તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી કેદ કર્યો. અને તેના બાઇ મહમદખાનને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. પણ તે નાલાયક નીવડવાથી ટાલપુરોએ સાદકઅલ્લીને સિંધની સત્તા આપી. સાદકઅલ્લી નિર્બળ મનનો હતો, તેથી તે પણ થોડા વખતમાં અધિકાર ભોગવવા લાયક ન જણાયો; એટલે ગુલામશાહના બાઇ ગુલામ નબીએ સિંધની સત્તા પોતાના હાથમાં લીધી.

ગુલામ નબી:—ગાદીએ બેઠા પછી ગુલામ નબીખાનને બીક પેડી કે સરફરાજખાને મારી નાંખેલા વજીર બહેરામનો છોકરો મીર બીજર મક્કાથી આવીને ગાદીનો હક માગે તો પોતાની શી દલા

થાય ? આ બીકથી તેણે મરકતના આરખ સરદારને એક કામળ લખી મોકલ્યો કે—‘ મીરખીજરને ત્યાં ઠાર મારી નાંખજો ’ પણ એ મરકતના સરદારે એવું પાપી કામ કર્યું નહિ.

તે સરદારે ગુલામ નખીનો આવેલો કામળ મીરખીજરને આપ્યો, એટલે મીરખીજરે ત્યાંથી આવી ટેકરીઓમાં ફરતી બલોચ લોકોની ટોળીઓને એકઠી કરી ગુલામ નખી ઉપર હુમલો કર્યો. તેમાં ગુલામ-નખી મરાયો અને મીરખીજર જીત્યો.

સિંધની સત્તા મીરખીજરના હાથમાં આવી; પણ તેણે ગાદીએ ન બેસતાં ઉદારતાથી ગુલામ નખીના બાઈ અબ્દુલ નખીને સિંધની હાકેમી આપી અને પોતે તેના વફાદાર નોકર થઈ રહ્યા.

અબ્દુલ નખી:—ગાદીએ બેઠા પછી અબ્દુલ નખીએ પોતાને બવિખ્યમાં કોઈ હરકત ન કરે એવી ધારણાથી કેટલાંક ખૂનો કરાવ્યાં. તે ધણો સ્વાર્થી અને નીચ હૃદયનો હતો. તેને લાગ્યું કે—ચાર વરસથી કેદખાનામાં પડેલો પોતાનો બત્રિજો બવિખ્યમાં ગાદીને નુકસાન કરશે, તેથી તેને મારી નંખાવ્યો અને તેના પક્ષનાં જે માણસો હતાં તેમનાં પણ ખૂનો કરાવ્યાં.

ઈ. સ. ૧૭૮૩ માં કંદહારના હાકેમે સિંધ ઉપર ચડાઈ કરી; પણ મીર ખીજરની મદદથી તેને શિકારપુર આગળ અબ્દુલ નખીએ હરાવ્યો.

તે પછી તેણે ઉપકાર કરનાર તરફ અપકાર કરવાનો નીચ ધંધો આદર્યો. તે મીરખીજરનાં દરેક કામ શંકાની નજરે જોવા લાગ્યો. તેને લગ્ય થયો કે મીર ખીજર જેવો બળવાન વજીર કોઈક દહાડે પોતાને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકશે; તેથી તેણે વિશ્વાસઘાતથી તેનું ખૂન કરાવ્યું અને તેના છોકરા મીર અબ્દુલ્લાને પણ દગાથી મારી નંખાવ્યો.

આમ ઉપકારનો બદલો અપકારથી વાળવા છતાં તેને સંતોષ થયો નહિ. તેણે રૈયત ઉપર ધણો જુલમ કરવા માંડ્યો; તેથી એ

જીલમથી કંટાળીને ટાલપુર (મીર) સરદારોએ તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મૂકવાની ખાનગી મસલત કરવા માંડી. અબ્દુલ નખીએ ધાર્ડે કે પોતાને મારી નાંખશે, તેથી તે ખીલાત તરફ નાસી ગયો.

સિંધની સત્તા મીર અબ્દુલ્લાખાન અને મીર ફત્તેહખાન ટાલપુરના હાથમાં આવી, પણ કંદહાર જઈને અબ્દુલ નખીએ બાદશાહ પાસેથી સિંધની સત્તા પાછી મેળવી અને મીર અબ્દુલ્લાખાન તથા ફત્તેહખાનને વિશ્વાસ દેખાડી છેવટે મીરખીજરની પેઠે તેમનો પણ ધાત કરાવ્યો : આવી રીતની તેની કૂરતા, નિર્દયતા અને દુષ્ટતન્ત્રેષ બહુથી લોકોએ મીર બહેરામના પૌત્ર મીર ફત્તેહઅલીખાનને આગેવાની નીચે હૈદ્રાબાદ ઉપર ચડાઇ કરી. તેમાં અબ્દુલ નખી હારીને જોધપુર તરફ નાસી ગયો અને સિંધની સત્તા મીર ફત્તેહઅલીખાનના હાથમાં આવી.

સિંધમાં હવે પછી ટાલપુરો બળવાન થયા.

મશ્નો.

દાઉદપોત્રા નામ શાથી પડ્યું ? તે ક્યાં રહેતા હતા ? ને શો ધંધે ચલાવતા હતા ? તેમને કોની સાથે લડાઇ થઇ હતી ? શિકારપુર કોણે વસાવ્યું ? સિંધમાં કલહોરા લોકો ક્યાંથી આવેલા ? અહમદશાહ કલહોરાની વાત બોલો ? ઔરંગઝેબ બાદશાહે કયા કલહોરાને શો ઇલ્કાબ આપ્યો હતો ? નુરમહમદ કલહોરાએ કયો કયો મુલક જીતી લીધો ? નાદિરશાહની ચડાઇની વાત લખો ? મીર શહેદાદ વિષે શું જાણો છો ? અહમદશાહ દુરાનીની સિંધ ઉપરની સ્વારીની વાત કહો ? કલહોર વંશમાં કયો સારો હાકેમ થયો ? અંગ્રેજોને સિંધમાં વેપાર કરવાનું પરવાનગી ક્યારે મળી ? હૈદ્રાબાદનો કિલ્લો કોણે કઈ સાલમાં બંધાવ્યો ? સરકરાજખાને કયું દુષ્ટ કામ કર્યું ? અંગ્રેજોની ઠાઠી ઠઠામાંથી કોણે કાઢી નાંખી ? ગુલામ નખી શાથી મરાયો ? અબ્દુલ નખીએ કોનાં ખૂં કરાવ્યાં ? સિંધની સત્તા મીરોના હાથમાં શી રીતે આવી ?

વિભાગ નવમો.

સિંધના ટાલપુરો.

ટાલપુરો અસલ બલુચિસ્તાનમાંથી આવેલા હતા. શહેદાદ ટાલપુરાની વાત આગળ આવી ગઈ છે. તેના વખત પછી સિંધમાં ટાલપુરાની સંખ્યા વધવા લાગી. ધીમે ધીમે તેઓ બળવાન થયા. ઇ. સ. ૧૭૮૧ માં સિંધની સત્તા અબ્દુલ નબીના હાથમાંથી ટાલપુર સરદારના હાથમાં આવી; એટલે ફત્તેહઅલીખાને કંદહાર જઈ ત્યાંના બાદશાહ જમાનશાહ પાસેથી સિંધનો અધિકાર ચલાવવાની પરવાનગી મેળવી.

ફત્તેહઅલીખાન:—ફત્તેહઅલીખાનની ઇચ્છા આખો સિંધ પ્રાંત પોતાના તાબામાં લેવાની હતી; પણ એટલામાં મીર સોહરાબખાને ખૈરપુર અને શિકારપુર તથા તેના છોકરા મીર ઠારેખાને મીરપુર-ખાસ અને શાહબંદર પોતાને કબજે લઈ કાબુલના તે વખતના બાદશાહ શાહ તૈમુરની પાસેથી તેનો અધિકાર બોગવવાની પરવાનગી મેળવી. આથી હુદ્રાબાદ, ખૈરપુર અને મીરપુર એ ત્રણ સ્થળોએ અનુક્રમે શાહદાદપુરી, ખૈરપુરી અને મીરપુરી એવા ત્રણ ટાલપુર વંશની સત્તા સિંધમાં શરૂ થઈ.

ફત્તેહઅલીખાને ટાલપુરોમાં અણબનાવ ન થાય એટલા માટે ત્રણ બાંધઓની સંમતિથી રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું; આથી તેમને મિત્રચોકડી કહે છે. એ મિત્ર ચોકડી એટલે મીર ફત્તેહઅલી અને તેના ત્રણ બાંધઓ-ગુલામઅલી, કરમઅલી, અને સુરાદઅલી: આ ચારે બાંધઓમાં કદી ટટાળખેડો થયો નહોતો. તેઓ એકમતથી અને એક સંપત્તી ચાલતા હતા; માટે તેમની આગળ દુશ્મનોનું બળ કાંવી શક્તિ નહોતું. એ ચોકડીમાં મોટા બાંધને 'રૈસ' કહેતા.

એ વખતે કરાંચીમાં ખિલાતના અધિકારી તરફથી એક સુબો રહેતો હતો, તેની પાસેથી ઇ. સ. ૧૭૯૨ માં હૈદરાબાદના મીરોએ એ શહેર જીતી લીધું.

ઈ. સ. ૧૭૯૯ માં અંગ્રેજ વેપારીઓએ સિંધ સાથેના વેપારનો બંદોબસ્ત કરવા ટાલપુરાની પાસે મિ. નેથનકોને મોકલ્યો; પણ તેથી જોષ્ટએ તેવો ફાયદો થયો નહિ. અંગ્રેજ વેપારીઓ કદી ઠકામાં, કદી શાહબંદરમાં કે કદી કરાંચીમાં રહેતા; પણ વખતો વખત તેમનું અપમાન થતું.

ઈ. સ. ૧૮૦૧ માં જોષ્ટપુરના રાજા પાસેથી મીર ફત્તેહઅલ્લીખાને ઉમરકોટ લીધું; પણ એટલામાં તે મરણ પામ્યો. તેણે મરતી વખતે એક મૃત્યુપત્ર-વીલ-કરી પોતાની સઘળી મીલકત ત્રણે બાઈઓને વહેંચી દીધી અને કાબુલના અધિકારીને આપવાની ખંડણી પૈકી ૧૩ લાખ રૂપાઆની વ્યવસ્થા પણ કરી; પરંતુ પોતાના છોકરાને કાંઈ આપ્યું નહિ.

અંગ્રેજો સાથે તહનામું:—મીર ફત્તેહઅલ્લીખાન પછી તેના ત્રણ બાઈઓએ રાજ્ય ચલાવ્યું. ઇ. સ. ૧૮૦૯ માં અંગ્રેજો અને મીરો વચ્ચે તહનામું થયું. તેમાં એવી શરત કરી કે: “અંગ્રેજોની પરવાનગી સિવાય કોઈ ફ્રેંચ, અમેરિકન કે બીજા પરદેશીને સિંધમાં આવવા દેવા નહિ.”

આ તહનામું થયા પછી બે વર્ષે મીર ગુલામઅલ્લીખાન શિકાર કરતાં મરણ પામ્યો.

ગુલામઅલ્લીખાન પછી કરમઅલ્લી અને સુરાહઅલ્લીએ રાજ્ય-કારભાર ચલાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૧૨ માં કુચના રાવ ઉપર મીરોએ સ્વારી કરવાની તૈયારી કરી; પણ કુચના રાવને અંગ્રેજો સાથેની શરત પ્રમાણે ક્ષિટિશ લશ્કરની મદદ મળવાથી મીરોને સ્વારી બંધ કરવી પડી.

બીજું તહનામું:—ઇ. સ. ૧૮૨૦ માં મીરો અને અંગ્રેજો વચ્ચે સરહદને માટે તકરાર પડી. તેનો નિકાલ થતાં એવું ઠર્યું કે: “અંગ્રેજોએ પાંચ હજાર માણસનું લશ્કર સિંધના બંદોબસ્ત માટે આપવું.”

ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં સર અલેક્ઝાંડર બર્નેસ સાહેબે ધણું સંકટો અને અપમાન સહન કરીને સિંધુ નદીમાં વહાણવડું કરવાની મીરો પાસેથી પરવાનગી મેળવી. આ પરવાનગી મળવાથી અંગ્રેજો સિંધુની આસપાસ વસનારા લોકોની હાલત જાણી શક્યા.

નવાં તહનામાં:—મુરાદઅલીખાનના અમલમાં ઇ. સ. ૧૮૩૨ અને ઇ. સ. ૧૮૩૪ માં કર્નલ પાર્ટીજરે મીર લોકોની સાથે બે નવાં તહનામાં કર્યા; તેમાં એવો ઠરાવ થયો કે:—

૧—સિંધમાં કોઈ પણ અંગ્રેજ વેપારી એક ઠેકાણે કાયમને માટે રહી શકે નહિ.

૨—સિંધુ નદી તરફ અંગ્રેજો લશ્કરી સામાન કે વહાણ લાવી શકે નહિ.

આ તહનામાંથી અંગ્રેજોને આખા સિંધમાં આવવા જવાની છૂટ મળી અને તેઓ ધમધોકાર વેપાર કરવા લાગ્યા. હૈદરાબાદના મીરો સાથે અંગ્રેજોને જે તહનામાં કે શરતો થતી તે મીરપુરના અને ખૈરપુરના મીરોને લાગુ પડતી. રાજ્યકારભારમાં હૈદરાબાદના મીરોનો મોભો મોટો હતો. અંગ્રેજો સાથે શરતો થયા પછી થોડી મુદતમાં મીર મુરાદઅલીખાન મરણ પામ્યો અને તેથી મિત્રચોકડીનો અંત આવ્યો.

બીજી મિત્ર ચોકડી:—મીર મુરાદ અલીખાનના મરણ પછી તેમના છોકરાઓની બીજી મિત્ર ચોકડી સિંધની સત્તા ભાગવવા લાગી. એ મિત્ર ચોકડીમાં મુરાદ અલીખાનના બે છોકરા: (૧) મીર નુરમહમ્મદ (૨) મીર નસીરખાન; તથા ફત્તેહઅલીખાનના છોકરો (૩) સોબહારખાન અને ગુલામઅલીનો છોકરો (૪) મીર મહમ્મદખાન: એમ ચાર ભાઈઓ હતા. તેઓ પોતાના વડિલોને

પગલે રાજ્યકારભાર ચલાવતા હતા. તેમાં નુરમહમદ પોતાને ‘ફૈસ’ કહેવડાવતો હતો.

રણજીતસિંહ

માટે સિંધમાં થઇને અફઘાનીસ્તાન તરફ લશ્કર મોકલવાની અંગ્રેજોને જરૂર પડી; પણ મીરોએ ઇ. સ. ૧૮૩૨ ના ઠરાવ પ્રમાણે સિંધમાં થઇને લશ્કર લઈ જવાની ના પાડી. આ વખતે કલકત્તાના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ આકલાંટે મીરોને લખ્યું કે:—“આપા જરૂરના પ્રસંગે ઇ. સ. ૧૮૩૨ નું તહનામું અમલમાં લાવવું હીક નથી; માટે જો અફઘાનીસ્તાનમાં જતાં અંગ્રેજ લશ્કરને મીરો હરકત કરશે, તો તેમને ગાદી ઉપરથી દૂર કરવામાં આવશે.”

પછી અંગ્રેજ સરદાર સરજોનકિન્સ અફઘાનીસ્તાનમાં જવા સાફ સૈન્ય લઈ સિંધમાં આવ્યો. મીરોએ તેને જવા દીધો; પણ લશ્કરી સામાન તથા અન્નસામગ્રી લઈ જવાદેવામાં મીરોએ અંગ્રેજોને ખૂબ ત્રાસ આપ્યો.

મનોરા લીધું:—આ રીતે મીરો અને અંગ્રેજોમાં અણબનાવ થવાથી ઇ. સ. ૧૮૩૯ માં અંગ્રેજોએ સિંધમાં રાખવા માટે એક

ઈ. સ. ૧૮૩૮ માં પંજાબના શીખ રાજા રણજીતસિંહ અને મીર નુરમહમદની વચ્ચે કાંઈક કારણ સર તકરાર પડી; તે અંગ્રેજોએ વચ્ચે પડીને પાર પાડી, તેથી હૈદરાબાદમાં એક અંગ્રેજ વકીલ રાખવાનું હતું.

અંગ્રેજો સાથે અણબનાવ:—આ વાંધે અંગ્રેજ સરકાર, અફઘાનીસ્તાનને શાહસુળ, અને રણજીતસિંહ એ ત્રણ વચ્ચે સંપ રાખવાનું તહનામું થયું હતું. તે તહનામા મુજબ શાહસુળને મદદ કરવા

મોટું લશ્કર મુંઝાઈથી રવાના કર્યું. તે લશ્કર કરાંચી બંદરે ઉતરવા લાગ્યું, ત્યારે મીરોના બહુચી સિપાઈઓએ તેને અટકાવ્યું; તેથી અંગ્રેજ લશ્કરે મનોરાનો કિલ્લો બહુચી લોકોના હાથમાંથી એકદમ છતી લઈ ત્યાં લશ્કર ઉતાર્યું.

સમાધાનની શરતો:—પાછળથી મીરો અને અંગ્રેજો વચ્ચે સમાધાન થયું તેમાં એવું ઠર્યું કે (૧) મીરોએ કાબુલના રાજાને ખંડણી બદલ ૨૩ લાખ રૂપીઆ આપવા (૨) અંગ્રેજોનાં પાંચ હજાર માણસના લશ્કરને સિંધમાં રહેવા દેવું, અને (૩) સિંધુ નદીમાં ચાલતાં અંગ્રેજોનાં વેપારી વહાણો ઉપરથી મીરોએ પોતાનો કર માફ કરવો.

આ શરતોમાંની ખંડણીની બાબત સિવાય બાકીની બે બાબતો ખૈરપુરના મીરોએ કબુલ કરી બખ્ષરનો કિલ્લો અંગ્રેજોને આપ્યો, મીરપુરખાસના શેરમહમદે અર્ધો લાખ રૂપીઆ અંગ્રેજોને આપવા એવો ઠરાવ હતો.

ઈ. સ. ૧૮૪૧ માં સિંધ ઉપર દેખરેખ રાખવા માટે અંગ્રેજ સરકારે મેજર ઓટ્ટોમને મોકલ્યો. તે પછી થોડા વખતમાં મીર નુરમહમદખાન મરણ પામ્યો.

સિંધમાં સર ચાર્લ્સનેપીયર:—મીર નુરમહમદની પછી તેના બે છોકરાઓ (૧) મીર શહુદાદ અને (૨) હુસેન અલીખાન તથા નુરમહમદનો ભાઈ નસીરખાન સિંધનો રાજ્યકારભાર ચલાવવા લાગ્યા. અંગ્રેજોનું ધ્યાન અફગાનો તરફ હતું, એ તકનો લાભ લઈ મીરોએ કાબુલના અધિકારીને આપવાની ખંડણી બંધ કરી તથા અંગ્રેજોનું અપમાન કર્યું; તેથી અંગ્રેજ સરકારે સર ચાર્લ્સનેપીયરને સૈન્ય સાથે સિંધમાં મોકલ્યો.

અંગ્રેજોની માગણી:—સર ચાર્લ્સનેપીયરે સિંધમાં આવ્યા પછી મીરો પાસે એક માગણી રજુ કરી.

૧:—કરાંચી, ઠંઠા, સખ્ખર, બખ્ખર અને રેહરી અંગ્રેજોને કાયમને માટે આપવાં.

૨:—અંગ્રેજો પાસેથી કેઈ પણ પ્રકારનો કર તથા જકાત લેવાં નહિ.

૩:—કેટલીક શરતોથી રોહરીથી સબઝલકોટ સુધીનો ખૈરપુર પરગણાનો મુલક બાવલપુરના નવાબને આપવો.

આ તહનામા ઉપર સહી કરવા માટે મીરોના દરબારમાં મેજર ઓટ્ટામ વડીલ હતો. તેણે નેપીયર સાહેબના લખેલા તહનામા ઉપર સહી કરાવવા તા. ૮ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૩ ના રોજ એક દરબાર ભર્યો અને તેમાં મીરોની સહીઓ લીધી. હૈદ્રાબાદના હાકેમે તેમાં સહી તો કરી; પણ એ વાતમાં તે ખુશી નહોતો. તેણે પાછળથી દગો કરી બલોચ લશ્કર વડે મેજર ઓટ્ટામની છાવણી ઉપર હલ્લો કર્યો. મેજર ઓટ્ટામની પાસે થોડું સૈન્ય હતું; છતાં તે પોતાનો બચાવ કરી વહાણમાં બેસી મટારી ગામમાં સર ચાર્લ્સનેપીયરને જઈ મળ્યો.

મિયાનીની લડાઇ:—સર ચાર્લ્સનેપીયરે એ સમાચાર જાણ્યા કે તરત જ તે મોટું લશ્કર લઈ આવ્યો અને તા. ૧૭ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૪૩ના રોજ હૈદ્રાબાદથી ત્રણ ગાઉ આવેલા **મિયાની** આગળ મીરો ઉપર તૂટી પડ્યો. આ લડાઇમાં મીરોનું બાવીસ હજાર લશ્કર હતું, તેમાંનું પાંચ હજાર લશ્કર કપાઇ ગયું અને અંગ્રેજોનું ૨૮૦૦ માણસોનું લશ્કર હતું, તેમાંથી ફક્ત ૨૮૭ માણસો મરણ પામ્યાં. અંગ્રેજોની પાસે ૧૨ તોપો હતી. તે તોપોના મારા આગળ બલોચ લશ્કર ટકી શક્યું નહિ, ટાલપુરોની રાજધાની હૈદ્રાબાદ શહેર અંગ્રેજોના તાબામાં ગયું, મીર નસીરખાને હથિયાર નીચે મૂક્યાં અને તે કેદ પકડાયો.

દબાની લડાઇ:—આ વાતની ખબર મીરપુર ખાસના અધિકારી **મીર શેરમહમદખાનના** જાણવામાં આવી. તે પોતાના ૨૦ હજાર બલુચી લોકોને લઇને અંગ્રેજોની સાથે લડાઈ કરવા આવ્યો. તા. ૨૪ મી માર્ચ ૧૮૪૩ ના રોજ દબા ગામ આગળ લડાઇ થઇ.

અને પક્ષનાં માણસો ઘણી બહાદુરીથી લડ્યાં; પણ આખરે બહુચી લોકો હાર્યા. મીર શેરમહમદખાન નાસી ગયો અને અંગ્રેજોએ મીરપુર તથા ઉમરકોટના કિલ્લા લીધા.

આ રીતે હૈદ્રાબાદના અને મીરપુરના ટાલપુરા વંશની સત્તાનો અંત આવ્યો, તેમણે સિંધમાં ૫૭ વર્ષ રાજ્ય કર્યું.

ઐરપુરના ટાલપુરોનું રાજ્ય :—સોહરાજખાનના બે પુત્રો —મીર રુસ્તમખાને અને મીર અલીમુરાદખાને ઐરપુરનું રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું, તેઓ સિંધની પૂર્વ સરહદનું રક્ષણ કરતા હતા. અને હમેશાં હૈદ્રાબાદના મીરોની સલાહ પ્રમાણે ચાલતા હતા. રુસ્તમખાન ઘણા સારા સ્વભાવનો, શાંત અને પ્રજાને પ્રિય હાકેમ હતો, ન્યારે અલીમુરાદખાન તેથી ઉલટા જ સ્વભાવનો હતો. આથી તેમની વચ્ચે અણબનાવ થયો.

ન્યારે સર ચાર્લ્સ નેપિયર મિયાની અને દુખાની લડાઈ માંથી પરવાર્યો, ત્યારે તેની નજર ઐરપુરના મીર રાજ્ય તરફ ગઈ, તેણે મીર રુસ્તમખાનને મળવાનો વિચાર કર્યો. રુસ્તમખાન લડાઈ કરવા ઇચ્છતો નહોતો. તેનો વિચાર અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી બાંધવાનો હતો; પણ એ વાત તેના કપટી ભાઈ મીર અલીમુરાદખાનને પસંદ પડી નહિ; કારણ કે જો એમ અને તો ખટપટ કરીને પોતાને ગાદી પચાવી પાડવાની તક મળે નહિ, તેણે અને વચ્ચે કારસ્તાન ચલાવવા માંડ્યાં, પોતાના ભાઈ રુસ્તમખાનને એમ સમજાવ્યું કે સર ચાર્લ્સ નેપિયર તમને મળવાને બહાને કેદ કરી લેવા ધારે છે, માટે મળવું ફીક નથી.

અને બીજી તરફ સર ચાર્લ્સ નેપિયરને એવું કહ્યું કે મારો ભાઈ મીર રુસ્તમખાન તમારી સામે લડવા સારૂ તૈયારી કરે છે; આવી રીતે એક બીજાને જીતું જીતું અવળું સમજાવવાથી મીર રુસ્તમખાન અને સર ચાર્લ્સ નેપિયર મળી શક્યા નહિ. તેનું પરિણામ એ થયું કે રુસ્તમખાન અંગ્રેજોની નજરમાં અપરાધી ઠર્યો.

એ અપરાધી ઠરેલાને વશ કરવા સાર સર ચાર્લ્સ નેપિયર મોટું સૈન્ય લઈ ખૈરપુર તરફ ઉપડયો. ફરતમખાન એ વાત જાણી પોતાના થોડાં માણસો લઈ ઈમામગઢ તરફ નાસી ગયો. સર ચાર્લ્સ—નેપિયર તેની પાછળ ઈમામગઢ ગયો. ફરતમખાન પકડાયો. અંગ્રેજ સરદારે તેને કેદ કર્યો અને તેની ગાદી **મીર અલીમુરાદખાન**ને આપી.

મીર અલીમુરાદખાન :—એ ઘણો સાદસિક અને દિમતવાળો હતો, તેને બંદુક ધણી સારી રીતે ચલાવતાં આવડતી હતી, તે ધર્મી નિશાન તોડી શકતો હતો. તેની નિશાનખાજ માટે એવું કહેવાય છે કે તે માણસના માથા ઉપર લીંબુ મૂકાવીને તે લીંબુ બંદુકથી વીંધી નાખતો હતો. વળી સ્ત્રીઓના નાકની નથમાંથી બંદુકની ગોળા આખાદ રીતે પસાર પણ કરી શકતો હતો.

જેવો તે નિશાનખાજ હતો, તેવો જ કુરનીખાજ પણ હતો, એક વખત એક બ્લોચ સરદાર ઉપર ગુસ્સે થઈ તેનું માથું ધડથી જુદું કરવાનું તેણે પોતાના એક નોકરને ફરમાન કર્યું. નોકર હુકમ ઉઠાવવા જતો હતો, એટલામાં તે સરદાર બોલી ઉઠ્યો : “ તમે ખીજ પાસે મને શિક્ષા કરાવો છો, તે કરતાં જો દિમત હોય તો તમે પોતે હાથમાં તરવાર લઈને સામે આવી જાઓને ! ” આ શબ્દો સાંભળતાં **અલીમુરાદખાન** તરવાર તાણી બ્લોચ સરદાર સામે ધાવ્યો. બન્ને દિમતવાળા અને બહાદુરો હતા. તે સામસામે લડવા લાગ્યા; પણ એટલામાં ઓચિતો બ્લોચ સરદારનો પગ પોતાના લુગડામાં ભરાવાથી તે નીચે પડી ગયો; છતાં **અલીમુરાદખાન**ે તેના ઉપર ઘા કર્યો નહિ, તેણે શરવીરને છાજે એવાં વચનો કહ્યાં કે :—“ બહાદૂર સરદાર ! બી. હું હથિયાર વગરના શત્રુ ઉપર ઘા કરતો નથી; માટે લે તારી તરવાર ! આપણે એક ખીજનો દિસાબ સમજી લઈએ. ” આ પ્રમાણે કહ્યા પછી બન્ને જણા ફરી તરવારના દાવ રમવા લાગ્યા. આખરે **મીર અલીમુરાદખાન**ે દાવ ચુકાવી બ્લોચ સરદાર ઉપર સળંગ ઘા કર્યો, તેથી તેનું માથું કપાઈ ગયું અને જીવ ચાલ્યો ગયો.

મહારાણી વિક્ટોરીયા સાથે મેળાપ :—હાલ ખેરપુર રાજ્યની જે હદ છે, તેનાં કરતાં પહેલાં વધારે હતી. સફર, જેકા-બાબાદ અને લાડકાણા સુધી એનો વિસ્તાર હતો; પણ અલીમુરાદખાનના પુત્ર મહમદઅલીખાને એક ગોરા અમલદારનું અપમાન કરવાના કારણથી એ હદની બાબતમાં તકરાર ઉભી થઇ. આ તકરારનો ન્યાય મેળવવા માટે અલીમુરાદખાન ઇંગ્લાંડ ગયો અને ત્યાં એ વખતે રાજ્ય ચલાવતાં ભણાં મહારાણી શ્રી વિક્ટોરીયાને મળ્યો. મહારાણીએ તેને ન્યાય અપાવવાનું વચન આપ્યું અને તેના રાજ્યની હદ નક્કી કરાવી આપી કે જે હાલ અમલમાં છે.

મીર અલીમુરાદખાન જીંદગી પર્યંત અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહ્યા; તેથી ખેરપુરના ટાલપુર વંશની સત્તામાં અંગ્રેજોએ હાથ ધાલ્યો નહિ, તેના મરણ પછી તેનો નાનો છોકરો ફૈઝમહમદ ગાદીએ બેઠો; તે ધણો ભણો અને રૈયત ઉપર પ્રેમ રાખનારો હતો, તેના મોટા ભાઇ અહમદઅલીખાન એના બાપના જ અમલમાં મરી ગયો હતો; એટલે ફૈઝમહમદનો ગાદીનો હક અંગ્રેજોએ સ્વીકાર્યો હતો.

ફૈઝમહમદને ઇમામખાન નામે એક અવિચારી છોકરો હતો, ફૈઝમહમદનો વિચાર એવો હતો કે પોતાની પાછળ ઇમામખાનને ગાદી ન મળતાં ઇમામખાનના દીકરા અલીનવાજને ગાદી મળે, એવી ગોઠવણ કરવી. અને તેને માટે તેણે સરકારમાં લખાણ પણ કયું હતું; પરંતુ એ ગોઠવણ મંજૂર થતાં અગાઉ ફૈઝમહમદ મરણ પામ્યો; એટલે ઇમામખાન મુંબઇ જઇ ગવર્નરને મળ્યો અને ગાદીને માટે પોતાનો હક નક્કી કરાવ્યો. તેના મરણ પછી તેના પુત્ર અલીનવાજ ખેરપુરની ગાદીએ બેઠો, જે હાલ સુધી ચાલુ છે.

હૈદરાબાદનો મીર નસીરખાન કેદ પકડાયો, તે પછી સર ચાર્લ્સ નેપિયરે તેને મુંબઇ સરકાર પાસે મોકલ્યો હતો. ત્યાંથી તેને પુના લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને ત્યાંથી ઇ. સ. ૧૮૪૪ માં તેને કલકત્તા મોકલ્યો હતો. કલકત્તામાં તે દશ વરસ નજરકેદ રહ્યો

હતો ! છેવટે ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં તે વખતના હિન્દુસ્તાનના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ ડલહૌસીએ તેને સિંધમાં પાછા આવવાની પરવાનગી આપી હતી.

કંપનિ સરકાર-
ના સિદ્ધો.

સિંધમાં મીરોનાં ત્રણ રાજ્યોમાંનાં બે રાજ્યો કંપનિ સરકારના હાથમાં ગયાં એટલે હાલ ખૈરપુરનું એક જ મીર રાજ્ય હયાત છે.

મત્રો.

સિંધમાં ટાલપુરોના કેટલાં રાજ્ય થયાં ? તે દરેક રાજ્યના કોણ કોણ હાકેમ હતા ? મિત્ર ચોકડી એટલે શું ? પહેલી મિત્ર ચોકડીમાં કોણ કોણ હતા ? રૈસ એટલે શું ? ઇ. સ. ૧૮૦૯ માં મીરો અને અંગ્રેજો વચ્ચે થયેલા તહનામાની શરતો લખો. બીજું તહનામું ક્યારે થયું ? અને તેમાં શી શરતો હતી ? સિંધુ નદીમાં વહાણવટું કરવાની પરવાનગી કોણે મેળવી ? અને ક્યારે મેળવી ? ઇ. સ. ૧૮૩૨-૩૪ માં થયેલાં તહનામાં બોલો ? બીજું મિત્ર ચોકડીમાં કોણ કોણ હતા ? હૈદ્રાબાદમાં અંગ્રેજી વકીલ રાખવાનું શાથી હતું ? અંગ્રેજો સાથે મીરોને અણબનાવ થવાનું કારણ લખો ? એ અણબનાવની સમાધાની શી શી શરતોથી થઈ ? સિંધમાં મેજર ઓટ્ટામ ક્યારે આવ્યો ? સિંધમાં સર ચાર્લ્સ નેપીઅરને આવવાનું શું કારણ હતું થયું ? નેપીઅરે મીરો પાસે શી માગણી રજુ કરી ? મિયાનીની લડાઈનું કારણ લખો ? દયાની લડાઈ વિષે શું જાણો છો ? ખૈરપુરનું રાજ્ય સ્વતંત્ર શાથી રહ્યું ? હૈદ્રાબાદના છેલ્લા હાકેમની હકીકત લખો. સિંધમાં ટાલપુર સત્તા કેટલાં વર્ષ રહી ?

નામદાર શહેનશાહ જ્યોર્જ પાંચમા.

સર ચાર્લ્સ નેપીયર (સિંધના જીતનાર)

ઇ. સ. ૧૮૪૩.

વિભાગ દરમો.

સિંધમાં અંગ્રેજ અમલ.

સિંધનો ગવર્નર:—આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે ઇ. સ. ૧૮૪૩ માં અંગ્રેજોએ સિંધ જીતીને પોતાના રાજ્ય સાથે જોડી દીધા પછી એ વખતના કલકત્તાના ગવર્નર જનરલ લોર્ડ એલિનબરોએ સર-આર્થર્સ નેપીઅરને સિંધનો ગવર્નર ઠરાવ્યો. તેણે મીરોનાં બે રાજ્યો ખાલસા કરીને અને એક રાજ્ય સાથે મિત્રાચારી આંધીને કંપની સરકારને નામે નવો અમલ શરૂ કરતાં પહેલાં નીચે પ્રમાણે જાહેરનામાં પ્રગટ કર્યા.

૧—જે કોઇ માણસ અંગ્રેજ સરકાર સાથે લડવાને માટે તૈયાર થશે તેને બધી રીતે નુકસાન થશે; માટે સહુ કોઈએ જાતિ અને સરલતાથી સુખમાં રહેવું એવી સરકારની ઇચ્છા છે.

(તા. ૫, માર્ચ ૧૮૪૩)

૨—આજ સુધી સિંધમાં જે કરો મીરોને મળતા હતા, તે કરો હવે અંગ્રેજ સરકારને મળવા જોઇએ.

(તા. ૨૩ માર્ચ ૧૮૪૩)

૩—જે સરદારો અને જાગીરદારો અંગ્રેજ સરકારની સાથે નમ્ર-તાથી અને વફાદારીથી વર્તશે, તેમની સર્વ જાગીરો અને સર્વ હકો કાયમ રાખવામાં આવશે. (તા. ૨૦ મે ૧૮૪૩)

આ જાહેરનામા પ્રમાણે હૈદરાબાદમાં તા. ૨૪, મે ૧૮૪૪ ના રોજ એક દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો, તેમાં સિંધના સરદારો અને જાગીરદારો બ્રિટિશ સરકાર તરફ આદરભાવ દેખાડવા માટે હાજર રહ્યા હતા. તેમાં જેમના જે હકો હતા તે કાયમ રાખવામાં આવ્યા હતા.

સિંધની સત્તા નેપીઅર સાહેબે હાથમાં લીધા પછી પાંચ-છ મહિને કચ્છી ટેકરી ઉપર રહેનારા બહુચી ભોકોએ અંગ્રેજ સરકારની

પાણુ કચુલ કરી નહિ. તેમણે સિંધમાં હુંટફાટ કરીને રૈયતને બહુ
સ આપવા માંડ્યો, તેથી ખૈરપુરના મીર અલીમુરદખાનની મદદથી
પીઅર સાહેબે તેમના ઉપર હલ્લો કર્યો અને તે ટેકરી ઉપરના
હક્કી નામના કિલ્લામાં બંનખાન દુમકી નામનો તેમનો સરદાર
તાના પરિવાર સહિત રહેતો હતો, તેને કેદ કરી કિલ્લો અંગ્રેજોએ
તાના તાબામાં લીધો.

રાજ્યકારભારની સગવડ માટે ગવર્નર સાહેબે સિંધના (૧) હૈદ્રા-
બાદ, (૨) શિકારપુર, (૩) કરાંચી. (૪) ખાનગઢ, (૫) અને ઉમરકોટ
ને પાંચ જિલ્લાઓ નક્કી કરી, તેમાંના પહેલા ત્રણ જિલ્લાઓ ઉપર
લેફ્ટનન્ટ અને બીજા બે જિલ્લાઓ ઉપર ડેપુટી કમિશ્નરો નીમી
મને રેવન્યુ, જ્યુડિશિયલ અને માઈસ્ટ્રેટના અધિકાર આપ્યા અને
મના હાથ નીચે ડેપુટી કલેક્ટરો, મામલતદારો વગેરેની નીમણુંક
રી સારી વ્યવસ્થા કરી.

સર ચાર્લ્સને પીઅરને કરાંચી બંદર પસંદ પડવાથી હૈદ્રાબાદને બદલે
રાંચીને રાજધાનીનું શહેર ઠરાવવામાં આવ્યું. પહેલાં એ શહેર એક
ધીમારનું ગામકું હતું. તેને કેટલાક લોકો ધડબો બંદર* કહેતા હતા.

* આ શહેરને માટે એક દંતકથા એવી ચાલે છે કે: હૈદ્રાબાદના
રાના બે જીવાન મીરજાઓ પાસે એક હજારે ગામના નગરશેઠ નાઉમલ
જીવાનીના દીકરાની વહુના રૂપનાં વખાણ કર્યો; તેથી તે મીરજાઓ
જીને ઉપાડી લાવવા માટે રાત્રે નાઉમલ શેઠને ઘેર ગયા અને તોફાન
ચાલ્યું. શેઠ ફૂકાને હતા; પણ તેમના ભાઈ જીવતરાયે ધરના નોકરોની
દંદથી મીરજાની સાથેનાં માણસોને મારી નાખી બંને ભાઈને ધરમાં કેદ
ી દીધા અને તરત રૂપ પવનવેગી સાંઢણીઓ ઉપર ધરનું ઝવેરાત તેમજ
બધાની લઈ રાતોરાત હૈદ્રાબાદ છાડી ટાલપુરોના ઘડબોબંદરમાં આવી
હોંચ્યા. બીજે દિવસે મીરજાઓની તપાસમાં નાઉમલશેઠને સળ થઈ;
કુ થોડા વખતમાં શેઠ ત્યાંથી નાસી છૂટ્યા અને તેમણે અંગ્રેજ સરકારની
સે રક્ષણ માગ્યું. મુંબાઈથી લશ્કરને મોકલે ઉતારવામાં આવ્યું અને તે
એજેએ લીધા બધા નાઉમલશેઠ નિર્ણય બન્યા. ત્યાર પછી શહેરને

ઇ. સ. ૧૭૯૫ માં સિંધના ટાલપુરોએ ‘ કલાત ’ ના ખાન પાસેથી આ શહેર લડાઇ કરીને જીત્યું હતું. કંપની સરકારના આડતીઆ નેથનકોએ આ શહેરમાં પહેલો વાસ કર્યો હતો. સર ચાર્લ્સનેપીઅરની ઇચ્છા કરાંચી બંદરને ખીલવવાની હતી; પણ ચાર વરસ જેટલા ટુંકા વખતમાં; રાજ્ય કારભારની બરાબર વ્યવસ્થા કર્યા પછી ઇ. સ. ૧૮૪૭ માં તેને સિંધમાંથી બદલાઇ જવું પડ્યું; એટલે તેની ઇચ્છા એ વખતે તો પાર પડી નહિ; પણ પાછળથી આ શહેરની ખૂબ ખીલવણી થઇ છે. તે બે લાખની વસ્તીનું મોટું બંદર બન્યું છે, તેનો વેપાર દાલ સધળા દેશો સાથે ચાલી રહ્યો છે.

ઇ. સ. ૧૮૪૭ માં હિન્દુસ્તાન સરકારના ઠરાવ પ્રમાણે સિંધ પ્રાંત મુઘલ ઇલાકામાં જોડી દેવામાં આવ્યો. તેથી સિંધ ઉપર કમિશ્નરોની નિમણૂક થવા લાગી. સિંધના પહેલા કમિશ્નર પ્રીંગલ સાહેબ થયા.

સિંધની રાજ્યપદ્ધતિ અને સુધારા.

ઇ. સ. ૧૮૪૩ સુધી સિંધમાં બળીઆના બે ભાગ જેવું હતું. બગદાદનો ખલીફ, ઈરાનનો શાહ, કાબુલનો અમીર, દિલ્હીનો બાદશાહ એ સહુ પોતાના તરફથી સિંધમાં સુબેદારો નીમતા, અથવા પરવાના આપી સિંધનો રાજ્યકારભાર ચલાવરાવતા. સુબેદારો પાસેથી અથવા પરવાનાવાળા પાસેથી ઠરાવેલી રકમ અગર ખંડણી મુખ્ય સત્તાધારીને મળે; એટલે

સુધારવા માટે એક કલાત (ખિલાત) ની બહુલ બાઇની જગ્યા અંગ્રેજોને જોઇતી હતી, પણ તે બાઈએ પોતાની ભાષામાં ‘ આઈ કલાંતચી ’ એમ બોલી તે નહિ આપવા કહ્યું. અંગ્રેજ સરદારે તેને સમજાવી કહ્યું:—“ આ જગ્યાનું નામ તારે ‘ કલાંતચી ’ પાડીશું. ” ત્યારે એ બાઈએ રાજ થઈ તે જગ્યા આપી. એ દિવસથી આ શહેરનું નામ ‘ કલાંતચી-કરાંચી ’ પડ્યું છે; પણ કેટલાક વેપારીઓ હજી આને ધડબોબંદર કહે છે.

પછી તે સુબેદારોએ અથવા સરદારોએ સિંધમાં ફાવે તેવો રાજ્યકાર-ભાર ચલાવ્યો હોય, તેની તેમને દરકાર નહોતી ! પ્રજાનાં જીવનમાં સંતોષ અને સુખનો વધારો શી રીતે થાય; તે તરફ કોઇનું ધ્યાન નહોતું. લડાઇ ટંટાથી પ્રજાનાં જાનમાલ હંમેશા જાયમાં રહેતા; એટલે તેમને કેળવણી અને શાંતિનો લાભ મળતો નહિ.

અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય સિંધમાં થયા પછી એ બધી બાબ-તોનો અંત આવ્યો છે. હાલ સિંધ પ્રાંત મુંબઇ પ્રલાકાનો એક ભાગ ગણાય છે. સરકાર તરફથી આ પ્રાંતનો રાજ્યકારભાર ચલાવવા માટે કમિશ્નરની નીમણુંક થાય છે. તે ઠરાવેલો પગાર લઇને મુંબઇ સરકારના હુકમ પ્રમાણે આખા પ્રાંત ઉપર સત્તા ચલાવે છે. એક કમિશ્નરની જગ્યાએ બીજો કમિશ્નર આવે છે; પણ તેને રાજ્ય વ્યવસ્થામાં ફેરફાર કરવાનો અધિકાર હોતો નથી. કદાચ કાંઈ ફેરફાર કરવો હોય તો વડી સરકારની પરવાનગી લેવી પડે છે. બ્રિટિશ સરકારના બીજા પ્રાંતો પ્રમાણે આ પ્રાંતમાં પણ ન્યાય અને કાયદા પ્રમાણે અમલ ચાલે છે.

સિંધમાં અંગ્રેજી અમલ થયા પછી લોકોને સુખ અને શાંતિ મળવા લાગ્યાં છે. (૧) ટંટા-બખેડા, લુંટફાટ, મારામારી, ખૂન અને ચોરી વગેરે બંધ પડ્યાં છે. લશ્કરના પાકા બંદોબસ્તથી હરામખોર માણસોની બદમાશી બંધ થઇ છે. (૨) પ્રજાના સુખને માટે દેશી ભાષાની અને અંગ્રેજી ભાષાની નિશાળો સ્થાપી તેમાં બાળકોને કેળવણી આપવામાં આવે છે. (૩) ટપાલ અને તારની સગવડ થવાથી પ્રજાને થોડા ખર્ચમાં બીજા દેશોમાં જનતા બનાવોની માહિતી મળે છે, તેમજ સંદેશ પહોંચાડવાની સારી સગવડ થઇ છે. (૪) આગ-બોટ અને આગગાડીની વ્યવસ્થા થવાથી દેશના વેપાર રોજગારને સારો લાભ થયો છે. દુકાળ જેવા સમયમાં બીજા દેશોમાંથી અનાજ ઘાસ વગેરે અહીં આવે છે. તેથી દુકાળનું દુઃખ જણાતું નથી. માણસો દેશ પરદેશ સારી રીતે મુસાફરી કરી શકે છે, ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, મારવાડ

અને બીજા દેશોમાંથી હજારો માણસો ધંધા-અર્થે સિંધમાં આવે જાય છે. અને લાખો રૂપીઆનો માલ પરદેશથી અહીં આવે છે તથા અહીંથી પરદેશ જાય છે. (૫) ધર્મ સંબંધી કોષના ઉપર કાંઈ જીલમ થતો નથી. સહુને પોતપોતાનો ધર્મ પાળવાની છૂટ છે. (૬) છાપખાનાં નીકળવાથી લોકોને સસ્તી કિંમતે જીદાં જીદાં પુસ્તકો વાંચવાનો લાભ મળ્યો છે. (૭) ખેતીના ઉત્તેજનને માટે સિંધુ નદીમાંથી નહેરો ખોદાવવામાં આવી છે, તથા જીની નહેરો સુધરાવવામાં આવી છે, આથી આ દેશની ખેતી સુધરતી જાય છે. (૮) મોટાં શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલીટીઓ સ્થાપાયાથી શહેરના આગેવાનો તેનો વહીવટ ચલાવે છે અને પ્રજાને સ્થાનિક સ્વરાજ્યના લાભ મળ્યા કરે છે. (૯) ઠેકાણે ઠેકાણે સરકારી દવાખાનાં ઉઘાડી પ્રજાની તંદુરસ્તી તરફ સાઈ પ્ધાન આપવામાં આવે છે. (૧૦) પ્રજાને કાયદા અને ન્યાયનો સારો લાભ મળી શકે એટલા માટે અદાલતો સ્થાપવામાં આવી છે : ટુંકામાં પ્રજાના આચારવિચાર, રહેણીકરણી, ભાષા, કેળવણી વગેરેમાં સુધારો થયો છે અને તેથી પહેલાંના કરતાં અંગ્રેજી અમલમાં સિંધની પ્રજા પૈસે ટકે સુખી થઈ રહી છે.

હાલનું સિંધ

જાની વાતો :—સિંધ દેશની જૂની વાતો ઘણી છે; પણ પહેલાનાં વખતમાં લોકો એ વાતો લખી રાખવાની જરૂર સમજતા નહોતા, એટલે સળંગ ઇતિહાસ મળી આવતો નથી. છાપવાની કળા પહેલાં નહોતી. એટલે ભાટ ચારણો જે કંઈ વાર્તાઓ મોઢેથી કહી બતાવતા તેજ લોકોમાં ફેલાવો પામતો. આવી વાર્તાઓમાં ‘સુણી ને મેશાર’ ‘પુંઅરો ને રાજે’ ‘ઉપર ને મારવી’ વગેરે વાતો અત્યારે મળી આવે છે; પણ તેમાં ઇતિહાસ કરતાં બીજી બાજતો વધારે હોવાથી તે ઇતિહાસ માટે ઉપયોગી થઈ પડતી નથી. સિંધમાં રાવવંશ, બ્રાહ્મણવંશ, સુમરાઓ, સમાઓ, અર્જુનવંશ, તરખાનવંશ, કલહોરા, ટાલપુરા વગેરે બધા સત્તાધારીઓના સમયમાં અવ્યવસ્થિત અને અનિયમિત રાજ્યપદ્ધતિ હતી; પરંતુ અંગ્રેજોના અમલમાં એવી પદ્ધતિનો અંત આવ્યો છે અને રાજ્યની વ્યવસ્થાનું ઉત્તમ ધોરણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે.

હાલનો વહીવટ :—સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજ સત્તાતળે આવ્યો

પછી તેનો વહીવટ ખરાબર ચલાવવા માટે ગામડાંઓમાં પોલીસ પંચાયતો (મુખીઓ) નીમવામાં આવે છે. તે ગામમાં વ્યવસ્થા તથા શાંતિ રાખે છે અને તલાટી તથા તહેસીલદારને મહેસુલ વસુલ કરવામાં મદદ કરે છે. ગામમાં ચોરી, મારામારી વગેરે ગુન્હાઓ અને તેની પોલીસથાણામાં ખબર આપે છે અને તાલુકાના ઉપરી અમલદારના હુકમ પ્રમાણે કામ કરે છે. તાલુકાના ઉપરીને મામલતદાર કહે છે. તે ગામડાંનો બંદોબસ્ત રાખે છે, મહેસુલ વસુલ કરે છે અને લોકોના કબજા દંટાનો ફેસલો આપે છે. તેના ઉપરી આસિસ્ટન્ટ કલેક્ટર કહેવાય છે. તેના હાથમાં બે ત્રણ તાલુકા મળીને અનેલા સખ ડિવિઝનનો અધિકાર હોય છે. તેના કામ ઉપર જિલ્લાનો કલેક્ટર દેખરેખ રાખે છે. જિલ્લામાં કોઈ પણ જાતની ગેરવ્યવસ્થા

લોર્ડ ઈરવીન

ન થાય, તે તરફ તેને ધ્યાન આપવું પડે છે, કુખના વખતમાં પ્રજાને મદદ કરવાની ગોઠવણ કરવી પડે છે અને કમિશનરના હુકમ પ્રમાણે વહીવટ કરવો પડે છે.

* કમિશનરના ઉપરી ગવર્નર સાહેબ કહેવાય છે, તે ઇલાકાનો કારભાર ચલાવે છે; પણ તેમને કેટલીક બાબતમાં વૉઇસ-રોયની સલાહ પ્રમાણે વતવું પડે છે. હાલના વૉઇસરોય લોર્ડ ઇરવીન સાહેબ નામદાર સહેન-

આહના પ્રતિનિધિ તરીકે હિન્દુસ્તાન ઉપર અમલ ચલાવે છે.

* સિંધના કમિશનરને મુખર્ષ ઇલાકાના બીજા પ્રાંતોના કમિશનરો કરતાં કેટલીક વધુ સત્તા છે; કારણ કે સિંધ “ નૉન રેગ્યુલેશન ” પ્રાંત છે. જે પ્રાંતના ઉપરીને કાયદાને છેક વળગી ન રહેતાં પોતાની વિવેક શુદ્ધિ પ્રમાણે વર્તવાની છૂટ હોય છે તે પ્રાંતને “ નૉન રેગ્યુલેશન ડિસ્ટ્રીક્ટ ” રહે છે.

સિંધના કમીશનરોના વખતના મુખ્ય મુખ્ય બનાવો.

ફીઝર સાહેબ :—ઈ. સ. ૧૮૫૧ થી ૧૮૫૯.

તેમના વખતમાં સિંધમાં નીચેના બનાવો બન્યા.

- ૧ વેપાર રોજમારને તથા હુતર ઉલ્લોગને ઉત્તજન આપવા માટે કરાચીમાં તથા સક્કરમાં મોટાં પ્રદર્શનો ભરવામાં આવ્યાં. તેમાં કરાચીનું પ્રદર્શન ૬૦ દિવસ અને સક્કરનું પ્રદર્શન ૪૫ દિવસ સુધી ચાલ્યું હતું. એ પ્રદર્શનમાં આવેલા માલ ઉપરની જકાત માફ કરવામાં આવી હતી.
- ૨ ઇ. સ. ૧૮૫૨ માં ખૈરપુરના મીર પાસેથી નવશેરા, કંડીઆરા વગેરે ક્ષિતિશ હકનાં ગામ પાછાં લેવામાં આવ્યાં.
- ૩ કરાચીમાં સુધરાઇ ખાતાની વ્યવસ્થા થઇ.
- ૪ પોલીસખાતામાં સુધારા થયા.
- ૫ ઇ. સ. ૧૮૫૩ માં પૂર્વ નાળાનું કામ શરૂ થયું તે ઇ. સ. ૧૮૫૬ માં પુરૂં થયું.
- ૬ ઇ. સ. ૧૮૫૪ માં હૈદરાબાદના મીરને કલકત્તાથી સિંધમાં પાછા આવવાની રજા મળી.
- ૭ એ જ સાલમાં કરાચીમાં અંગ્રેજી નિશાળ ઉઘડી ને પ્રખરને નવી કેળવણી મળવા માંડી.
- ૮ સરકારી દફતરો અરબી સિંધી અક્ષરોમાં રાખવાનો ઠરાવ થયો.
- ૯ ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં કંપનિ સરકાર વિરૂદ્ધ હિન્દુસ્તાનમાં દિન્દી સિપાઇઓએ મોટો બળવો કર્યો, સિંધમાં એ બળવાની અસર થઇ, અદમાશ લોકોનાં ટોળાં ઉસ્કેરાઇને અંગ્રેજ કમીશર તથા ખીજા ગોરા અમલદારોને મારી નાંખવાની તૈયારીમાં હતાં, એટલામાં દુગો પકડાઈ જવાથી એ ટોળાં પકડાઇ ગયાં અને લશ્કરી બળથી સિંધમાં બળવો એસાડી દેવામાં આવ્યો તે પછી હિન્દની લગભગ મહારાણી વિક્ટોરીયાએ હાથમાં લીધી, એટલે સિંધ પણ તેમની સત્તા નીચે ગણાયો.
- ૧૦ ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં કરાચીથી કોટ્ટા સુધીની રેલવેનું બાંધકામ શરૂ થયું.

- ૧૧ ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં કોટ્ટીથી મુલતાન સુધી આગળોટ ચાલુ થઈ.
૧૨ ઈ. સ. ૧૮૫૯ માં ક્રીઅર સાહેબ કલકત્તાના વૉઇસરાયની સભાના સભાસદ નીમામાથી સિંધ છોડી ગયા, ત્યારે પ્રજાએ તેમને બારે માન આપ્યું હતું અને તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવા માટે એક ફંડ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું. તે ફંડમાંથી કરાચીમાં પાછળથી ક્રીઅર હોલ બાંધવામાં આવ્યો.

ઈનવેરારીટી:—ઈ. સ. ૧૮૫૯ થી ઈ. સ. ૧૮૬૨

- ૧ ઇ. સ. ૧૮૬૧ માં કરાચીથી દાખેચી સુધી રેલવે થઈ.
- ૨ નવી દીવાની કોર્ટો ઉઘડી.
- ૩ કરાચી બંદરને સુધારવામાં આવ્યું.

માન્સરીફ્સ:—ઈ. સ. ૧૮૬૨ થી ૧૮૬૭

- ૧ ફોજદારી કાયદો અમલમાં મૂકાયો.
- ૨ સિંધને માટે કરાચીમાં સદર કોર્ટ સ્થપાઈ.
- ૩ હૈદ્રાબાદમાં ઈજનેરી સ્કૂલ ઉઘડી.
- ૪ ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં કરાચીમાં ક્રીઅર હોલ ખુલ્લો મૂકાયો.

કર્નલ સર વિલ્યમ મેરીવેધર:—ઈ. સ. ૧૮૬૮ થી ૧૮૭૭.

- ૧ સમગ્ર નહેર સુધારવામાં આવી.
- ૨ કરાચીમાં ક્રીઅર હોલમાં સિંધના હુજર ઉદ્યોગનું પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું.
- ૩ કશ્મીર આગળ સિંધુના પુરથી થતું નુકસાન અટકાવવા બંધ બંધાવ્યો.
- ૪ કોટ્ટીથી મુલતાન સુધીની રેલવેનું કામ શરૂ થયું.
- ૫ જોકોબાબાદમાં દરબાર ભરી કલાતના મુલકની અવ્યવસ્થા ટાળી.
- ૬ દિન્દુસ્તાનનો વૉઇસરાય લૉર્ડ નોર્થબ્રુક અને મુંબઇના ગવર્નર સિંધમાં આવ્યા. ઇ. સ. ૧૮૭૨
- ૭ મેરીવેધરની યાદગીરી કાયમ રાખવા માટે કરાચી બંદર ઉપર મેરીવેધર પાયર અને શહેરમાં મેરીવેધર ટાવર રાખવામાં આવેલ છે.

અરરુકીન—ધ. સ. ૧૮૭૬ થી ૧૮૮૭

૧—હાલના ધોરણે કરાંચીમાં મ્યુનિસિપાલિટી* થઇ ધ. સ. ૧૮૭૬

૨—કરાંચીમાં વેપારી એમ્બરની સ્થાપના થઇ ધ. સ. ૧૮૮૦

૩—મનોરામાં +એક્વૉટરનું કામ પુરું થયું. ૧૮૮૩.

૪—કરાંચીમાં પોર્ટ્ટ્રસ્ટની સ્થાપના થઇ. ધ. સ. ૧૮૮૬

સર વ્યાર્લ્સ ખીચર્ડ—ધ. સ. ૧૮૮૭ થી ૧૮૮૯

૧ સખ્ખર રેલ્વેવાળો લેન્સડાઉન પૂલ ખુલ્લો મૂકાયો.

૨ હૈદ્રાબાદમાં ટ્રેનિંગ કૉલેજ સ્થાપવામાં આવી.

જેમ્સ—ધ. સ. ૧૮૯૧ થી ૧૯૦૦

૧ ધ. સ. ૧૮૯૩ માં સિંધ જીતાયાને ૫૦ વરસ થયાં હોવાથી કરાંચીમાં તેની ખુશાલી ઉજવવામાં આવી.

૨ કરાંચીમાં દયારામ જેઠમલ સિંધ કોલેજ સ્થાપવામાં આવી.

૩ મુસલમાનોની કેળવણી માટે કરાંચીમાં મદ્રેસાતુલઇસ્લામની સ્થાપના થઈ.

૪ હૈદ્રાબાદમાં એગ્રીકલ્ચર સ્કૂલ ઉઘડી.

૫ સ્ત્રીઓ તથા બાળકોની સારવાર માટે કરાંચી, હૈદ્રાબાદ અને શિકારપુરમાં લેડી ઍરીન હોસ્પિટલો ચાલુ થઇ.

૬ રોલરી-કોટ્ટી અને સાદીપત્રી રેલ્વે ઉઘાડવામાં આવી.

૭ કોટ્ટી પાસે સિંધુ નદી ઉપર પૂલ બંધવવાનું કામ શરૂ થયું.

૮ જુદા જુદા ભાગોમાં હુન્નર ઉદ્યોગની શાળાઓ ઉઘડી.

* શહેર સુધારાઈ ખાતાનો એક કાયદો થયો છે, તેના આધારે મોટાં શહેરોમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ દાખલ થઈ છે. તેમાં પ્રજના ચુટેલા મેમ્બરો એકઠા મળીને સુધારાનાં કામ કરાવે છે. શહેરના રસ્તાઓ તથા પોળો સાફ રાખવાં, શહેરને એમ્બુ* પાણી પુરું પાડવું, ગંદકી થતી અટકાવવી, મફત દવાખાનાં ઉઘાડવા, લોકોને શીતળા ટંકાવવાની સગવડ કરી આપવી, રાત્રે દિવાઓનો બદોબસ્ત કરવો, પ્રાથમિક નિશાળો સ્થાપવી વગેરે મ્યુનિસિપાલિટીની દુરજો ગણાય છે.

+ કેમારો અને મનોરાની વચ્ચે દરિયાની ખાડીમાં પાણીમાં મોટા મોજાં રોકવા માટે મનોરા આગળ દરિયામાં પથ્થરનો એક દિવાલ બાંધી છે તેને એક્વૉટર કહે છે.

- ૯ સાંધક તાલુકામાં હુંટાર ટોળાઓને વશ કરવામાં આવી.
૧૦ નાના મીરોને લણાવવા માટે હૈદરાબાદમાં અંગ્રેજી નિશાળની જોડવણુ થઇ.

આર. જાઈલસ:—ઇ. સ. ૧૯૦૧ થી ૧૯૦૨

- ૧ લાડકાણા જીલ્લાની નવી કલેક્ટરી શરૂ થઇ.
- ૨ જમરાઉ નહેર ઉપર ખેતીને માટે ખેડુતોને જમીનો આપવાનું શરૂ થયું.
- ૩ જોધપુર-બીકાનેર રેલ્વે ચાલુ થઇ.
- ૪ દાદુ અને બીજી નહેરો સુધારવામાં આવી.
- ૫ ઇ. સ. ૧૯૦૧ માં મહારાણી વિક્ટોરીઆનો વિલાયતમાં સ્વર્ગવાસ થયો.

કચુભિન:—ઇ. સ. ૧૯૦૨ થી ૧૯૦૪

- ૧ સિંધમાં વાવાઝોડાનું મોટું તોફાન થવાથી ઘણું નુકસાન થયું.
- ૨ શહેનશાહ સાતમા અડવડ ગાદીએ બેઠા તેની ખુશાલમાં દિલ્હીમાં લોર્ડ કર્ઝને મોટો દરખાસ્ત બરો હતો અને વિલાયતથી એ શહેનશાહના ભાઇ ડયુક ઓફ કેનોટ બાદશાહી પરોણા તરીકે આ દેશમાં પધાર્યા હતા.

મ્યુર મકેન્ઝી:—ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી ૧૯૦૫

- ૧ હૈદરાબાદથી બહીના સુધી રેલ્વે ઉઘડી.
- ૨ જેમસાબાદ, પીથોરો ને નસરત તાલુકા વધાર્યા.
- ૩ કપાસના પાકમાં સુધારો થયો.
- ૪ ન્યાયખાતામાં કેટલાક સુધારો થયા.

ચંગાહરુખંડ:—ઇ. સ. ૧૯૦૫ થી ૧૯૧૨

- ૧ શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડના પાટવી કુંવર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ તા. ૯, નવેમ્બર ૧૯૦૫ ના રોજ મુબઇ બંદરે ઉતર્યા અને આખા હિન્દમાં ચારેક માસ મુસાફરી કરી તા. ૧૭ માર્ચ ૧૯૦૬ ના રોજ સદર સ્ટેશને ઉતરી કરાચીમાં પધાર્યા અને સાંજે ફ્રીઅર હોલમાં મહારાણી વિક્ટોરીઆનું આવહું ખુલ્લું મૂક્યું. પછી તા. ૧૯ ના રોજ વિલાયત જવા સિધાબ્યા.

- ૨ તા. ૬, મે ૧૯૧૦ ના રોજ શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડ સ્વર્ગ-વાસી થયા.
- ૩ તા. ૨૨, જુન ૧૯૧૧ ના રોજ વિભાયતમાં શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ તાજ ધારણ કર્યો.
- ૪ તા. ૧૨, ડીસેમ્બર ૧૯૧૧ ના રોજ નામદાર શહેનશાહે મહા-રાણી મેરી સાથે હિન્દમાં પધારી દિલ્હીમાં ભારે ધામધૂમથી રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા કરાવી. સિંધનાં ગામે ગામમાં અને શહેર શહેરમાં તે દિવસે ભારે ધામધૂમ કરવામાં આવી. કરાચી મ્યુનિસિપાલિટીએ સારી રોશની કરી રમતગમતના મેળાવડા કર્યા અને વિદ્યાર્થીઓને કોરોનેશન ચાંદ વહેંચ્યા.
- ૫ નવાબશાહ જિલ્લો જુદો પડ્યો છ. સ. ૧૯૧૨

દયકાસ:—છ. સ. ૧૯૧૨ થી ૧૯૧૬

- ૧ છ. સ. ૧૯૧૪ માં યુરોપખંડમાં મોટી લડાઇ સળગી; તેમાં અંગ્રેજો મિત્રરાજ્યોના પક્ષમાં રહી જર્મનો સામે લડ્યા. એ વખતે હિન્દના બીજા પ્રાંતો પ્રમાણે સિંધ પ્રાંતે સરકારને નાણાંની સારી મદદ કરી.
- ૨ કરાચીમાં પોર્ટટ્રસ્ટનું* મકાન ખુલ્લું મૂકાયું છ. સ. ૧૯૧૬
- ૩ કરાચીમાં શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડનું આવલું ખુલ્લું મૂકાયું.

રથુ:—છ. સ. ૧૯૨૦ થી ૧૯૨૬

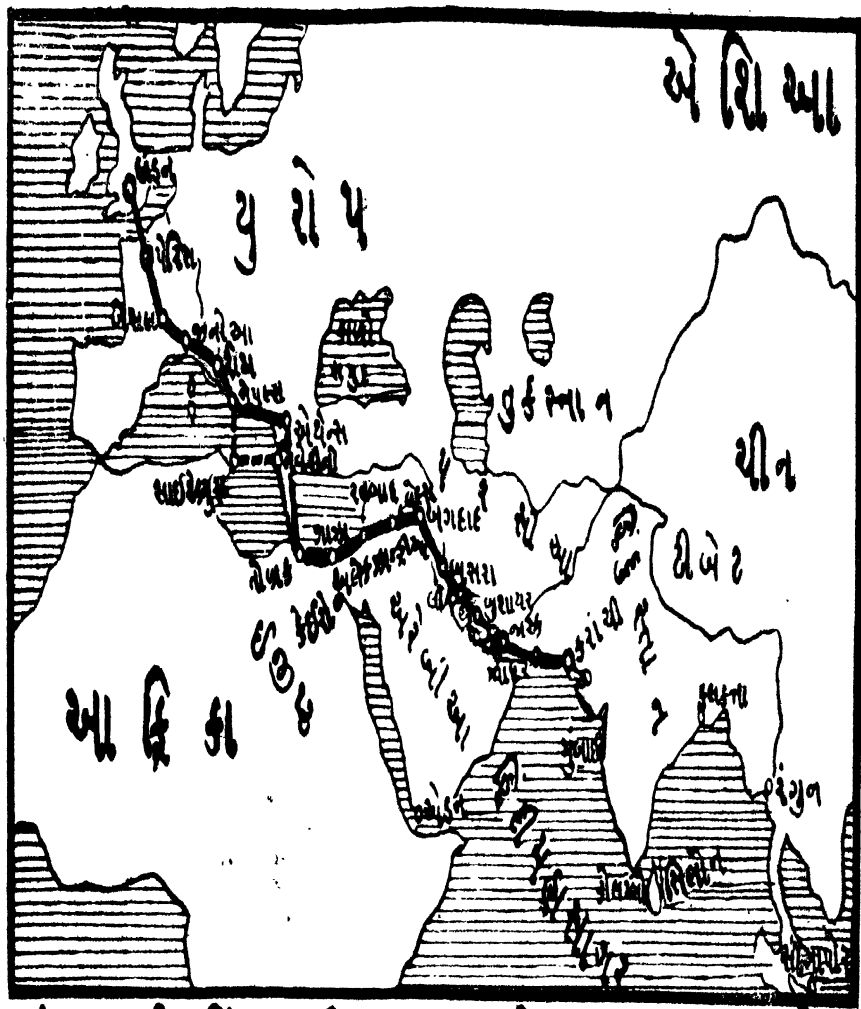
- ૧ છ. સ. ૧૯૧૧ માં ડયુક ઓફ કોનોટ હિન્દુસ્તાનમાં પધાર્યા.
- ૨ છ. સ. ૧૯૨૨ માં નામદાર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ કરાચીમાં પધાર્યા.

હુડસન:—છ. સ. ૧૯૨૬ થી ૧૯૨૯

- ૧ તા. ૪ એપ્રિલ ૧૯૨૯ ના રોજ હવાઈમાં વિભાયત-લંડનથી પહેલ વહેલી ટપાલ કરાચી આવી. અને ઇંગ્લાંડ અને હિન્દુસ્તાન વચ્ચે વિમાનદ્વારા કાગળોની આવજા શરૂ થઈ.
- ૨ છ. સ. ૧૯૨૯ માં સિંધમાં જળપ્રલયનું તોફાન થયું, તેથી ધણાં માણસો નિરાધાર થઈ ગયાં.

---

*પોર્ટટ્રસ્ટ એ એક સ્થાનિક સ્વરાજ્ય જેવી સંસ્થા છે. તેમાં પ્રજાના મેમ્બરો હોય છે. તેનું કામ બંદર ઉપર દેખરેખ રાખવાનું અને બંદરને ખીલવવાનું હોય છે. બંદરમાં આવતા અને જતા માલ ઉપર તે દેખરેખ રાખે છે.

(સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય)

સંડન થી હિંદ સુધી ટપાલ નો ફવાઈ માર્ગ .

પુરવણી પહેલી.

સિંધનો સમય દર્શક તકતો.

સમય	વર્ષ	સ્થાન
૧ વેદનો સમય	... ..	સિંધુ કાંઠો.
૨ મહાભારતનો ,,	ઈ. સ. પૂ. ૫૦૦૦	સેવણ
૩ દરિયાની લોકોનો ,,	,, ૫૧૫	સિંધુના મુખ
		આગળ.
૪ સિકંદરનો ,,	,, ૩૨૮	સેવણ
૫ મૌર્યનો ,,	,, ૩૦૫	,,
૬ શકલોકોનો ,,	ઈ. સ. ૧૨૬	અક્ષર
૭ રાવવંશનો ,,	ઈ. સ. ૪૬૫-૬૫૦	,,
૮ બ્રાહ્મણ વંશનો	,, ૬૫૦-૭૧૨	,,
૯ આર્યોનો ,,	,, ૭૧૨-૯૮૫	,,
૧૦ કરમેસીયાનો ,,	,, ૯૮૫-૧૦૨૪	,,
૧૧ ગીઝનીવંશનો ,,	,, ૧૦૨૪-૧૦૫૧	,,
૧૨ સુમરાઓનો ,,	,, ૧૦૫૧-૧૩૫૧	હંટા
૧૩ સમાઓનો ,,	,, ૧૩૫૧-૧૫૨૧	,,
૧૪ અર્જુન વંશનો ,,	,, ૧૫૨૧-૧૫૫૪	,,
૧૫ તરખાન વંશનો ,,	,, ૧૫૫૪-૧૫૯૦	,,
૧૬ મોગલોનો ,,	,, ૧૫૯૦-૧૭૩૯	,,
૧૭ નાદિશાહનો ,,	,, ૧૭૩૯-૧૭૪૮	હંટા અને
(કલહોરા સુબાઓ)		હૈદરાબાદ
૧૮ કંદહારના પાદશાહનો ,,	,,	
૧-કલહોરા સુબાઓ	,, ૧૭૪૮-૧૭૮૧	,,
૨-ટાલપુર સુબાઓ	,, ૧૭૮૧-૧૮૪૪	હૈદરાબાદ, મીરપુર
		ખાસ, ખૈરપુર
૧૯ અંગ્રેજોનો સમય	,, ૧૮૪૩-આજુ	કરાચી

પુરવણી બીજી:

સિંધના ઇતિહાસના સાલવાર બનાવો.

- ઈ. સ. પૂર્વે ૫૧૫ ઇરાનના ડરાયસ (દારા)એ સિંધુના કાંઠા ઉપરનો પ્રદેશ જીતી લીધો.
- „ „ ૩૨૮ સિકંદરની સિંધ ઉપર સ્વારી.
- ઈ. સ. ૬૫૦ રાવવંશનો રાજા સાહસી બીજો મરણ પામ્યો.
- „ ૭૧૨ અલોરની લડાઈ: મહમદ બીનકાસિમે આઘણ-વંશના રાજા દાહરને હરાવ્યો.
- „ ૭૫૦ બગદાદની સત્તા ઉમીયા વંશના હાથમાંથી અબ્બાસ-વંશના હાથમાં ગઈ.
- „ ૭૮૭ શેખ તુરાબઅલ્લી મરણ પામ્યો.
- „ ૯૮૫ આરબોના હાથમાંથી સિંધની સત્તા કરમેશીઆ લોકોના હાથમાં ગઈ.
- „ ૧૦૨૪ મહમદ ગીઝનીએ સિંધ ઉપર સ્વારી કરી.
- „ ૧૦૫૧ સિંધમાં સુમરાઓનું રાજ્ય થયું.
- „ ૧૨૬૬ લુંગર સુમરો મરણ પામ્યો.
- „ ૧૩૦૦ અલ્લાઉદ્દીને સિંધ જીત્યું.
- „ ૧૩૫૧ જામ ઉત્તર ગાદીએ બેઠો.
- „ ૧૩૬૧ શીરોજીની તખલ્લુસે સિંધ ઉપર સ્વારી કરી.
- „ ૧૩૯૧ સમાઓ મુસલમાન થયા.
- „ ૧૩૯૮ તૈમુરની સિંધ ઉપર સ્વારી.
- „ ૧૫૨૧ ટહીની લડાઈ શાહબેગ અર્ગુને જામ ફૈરોજને હરાવ્યો.
- „ ૧૫૨૨ શાહબેગ અર્ગુને મરણ પામ્યો.
- „ ૧૫૨૬ મીરજાં શાહહુસેને મુલતાન લીધું.
- „ ૧૫૨૬ બાબરે પાણીપતના મેદાનમાં હખ્તાકીમ લોદીને હરાવ્યો.
- „ ૧૫૪૦ દિલ્હીનો મોગલ બાદશાહ હુમાયુ સિંધમાં આવી રહ્યો.
- „ ૧૫૪૨ ઉમરકોટમાં અકબર બાદશાહનો જન્મ થયો.

- „ ૧૫૫૪ મીરઝાં શાહહુસેન મરણ્ય પામ્યો.
- „ ૧૫૫૭ અકબર બાદશાહે બખ્ષર લીધું.
- „ ૧૫૬૦ ઉન્નડપુરનું યુદ્ધ
- „ ૧૬૦૫ દિલ્હીના અકબર બાદશાહનું મરણ્ય.
- „ ૧૭૦૦ ચારમહંમદ કલહોરાએ શિકારપુર શહેર લીધું.
- „ ૧૭૩૬ તૂરમહંમદ કલહોરાએ સિંધનો અધિકાર મેળવ્યો.
- „ ૧૭૩૯ નાદિરશાહની સિંધ ઉપર સ્વારી.
- „ ૧૭૫૪ અહમદદુરાનીની સિંધ ઉપર સ્વારી.
- „ ૧૭૫૮ અંગ્રેજ વેપારીઓને ગુલામશાહ તરફથી ઠકામાં વેપાર કરવાની પરવાનગી મળી.
- „ ૧૭૬૮ ગુલામશાહે હૈદરાબાદનો કિલ્લો બંધાવ્યો.
- „ ૧૭૭૧ ગુલામશાહનું મૃત્યુ થયું.
- „ ૧૭૭૫ સરફરાજખાને ઠકામાંથી અંગ્રેજ વેપારીઓની કોડી ખાલી કરાવી.
- „ ૧૭૮૧ અબ્દુલનખી ગાદીએ બેઠો.
- „ ૧૭૮૩ મીર ફત્તેહઅલીખાન સિંધનો હાકેમ થયો.
- „ ૧૭૯૨ ટાલપુરોએ કરાચી શહેર લીધું.
- „ ૧૮૦૧ મીર ફત્તેહઅલીખાને ઉમરકોટ લીધું.
- „ ૧૮૦૬ અંગ્રેજો અને મીરો વચ્ચે મિત્રાચારીનું તલ્લનામું થયું.
- „ ૧૮૩૨ } અંગ્રેજો અને મીરો વચ્ચે વેપારી કરાવો થયા.
- „ ૧૮૩૪ }
- „ ૧૮૩૬ અંગ્રેજો લશ્કરે મનોરા લીધું.
- „ ૧૮૪૩ મીયાંની અને દખાની લડાઈઓમાં સર ચાર્લ્સ નેપીયરે મીરોને હરાવ્યા.
- „ ૧૮૪૭ સિંધને મુંબઈ ઈલાકા સાથે જોડી કેવામાં આવ્યું.
- „ ૧૮૫૭ દિન્દી સિપાઈઓનો બળવો.
- „ ૧૮૭૬ કરાચીમાં મ્યુનિસિપાલિટી થઈ *

- „ ૧૮૮૭ જ્યુબિલિ મહોત્સવ થયો.
 „ ૧૯૦૦ હાપનીઓ દુકાળ પડ્યો.
 „ ૧૯૦૧ મહારાણી વિક્ટોરીઆ સ્વર્ગવાસી થયાં.
 „ ૧૯૧૦ મહારાજા સાતમા એડવર્ડ પરલોકવાસી થયાં.
 „ ૧૯૧૧ શહેનશાહ પાંચમા જર્જો દિલ્હીમાં દરબાર ભરી
 ગાદીએ બેઠા.
 „ ૧૯૧૪ યુરોપખંડમાં મહાયુદ્ધ શરૂ થયું.
 „ ૧૯૧૮ યુરોપનું એ મોટું યુદ્ધ બંધ થયું.
 „ ૧૯૧૯ હિન્દુસ્તાનને નવા સુધારા મળ્યા, તેથી સિધ પ્રાંતમાં
 પહેલાંના કરતાં પ્રગ્મભતને વધુ સાડે સ્થાન મળ્યું.
 „ ૧૯૨૧ ડ્યુક ઓફ કેનોટ હિન્દુસ્તાનમાં પધાર્યા.
 „ ૧૯૨૨ નામદાર પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ કરાંચીમાં પધાર્યા.
 „ ૧૯૨૯ સિધમાં જળપ્રલયથી ઘણું નુકસાન થયું.
 „ ૧૯૨૯ વિભાયતથી હવાઇમાર્ગે પહેલવહેલી કરાચી ટપાલ આવી.

પુરવણી ત્રીજી:

સિંધના કમિશ્નરો

પ્રિંગલ	૧૮૪૭-૧૮૫૦	સર જેમ્સ	૧૮૯૧-૧૯૦૦
સર ક્રિયર	૧૮૫૧-૧૮૫૬	જાઇલ્સ	૧૯૦૦-૧૯૦૨
ઈનવેસ્ટિગેટી	૧૮૫૬-૧૮૬૨	ક્યુમીન	૧૯૦૨-૧૯૦૪
માન્સફિટ્ડ	૧૮૬૨-૧૮૬૭	મેકેન્ઝી	૧૯૦૪-૧૯૦૫
હેવલોક	૧૮૬૭-૧૮૬૮	ચાંગલરખંડ	૧૯૦૫-૧૯૧૨
મેરીવેધર	૧૮૬૮-૧૮૭૭	લ્યુકાસ	૧૯૧૨-૧૯૧૫
મેલવીલ	૧૮૭૭-૧૮૭૯	લોરેન્સ	૧૯૧૫-૧૯૧૬
અર્સિકન	૧૮૭૯-૧૮૮૭	રયુ	૧૯૨૦-૧૯૨૬
ગ્રીયર્ડ	૧૮૮૭-૧૮૮૮	હુડસન	૧૯૨૬-૧૯૨૯
સર ટ્રેવર	૧૮૮૮-૧૮૯૧	થોમસ	૧૯૨૯-

પ્રકેટલાક એક્ટિંગ કમિશ્નરો આમાં લખ્યા નથી.

